

T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Immanuel Kant'ın Uzam Anlayışı

Ali Suat Gözcü
2501091228

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK
İstanbul 2012

YÜKSEK LİSANS

TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı :Ali Suat GÖZCÜ Numarası :2501091228
Anabilim/Bilim Dalı :Felsefe Tez Savunma Tarihi :12.07.2012
Danışman :Prof.Dr.Cengiz ÇAKMAK Saati :11.00
Tez Başlığı :”Immanuel Kant’ın Uzam Anlayışı”

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği’nin 15. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ’NE OYBİRLİĞİ / ÖYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-Prof.Dr.Cengiz ÇAKMAK		Kabul
2-Prof.Dr.Ayhan BIÇAK		Kabul
3-Doç.Dr.Uğur EKREN		Kabul
4-Yrd.Doç.Dr.Nedim YILDIZ		Kabul
5-Yrd.Doç.Dr.Mehmet GÜNENÇ		Kabul

Immanuel Kant'ın Uzam Anlayışı

Ali Suat Gözcü

ÖZ

Kant'ın uzamla ilgili düşünceleri eleştiri öncesi ve eleştiri olmak üzere iki döneme ayrılır. Bu çalışmanın amacı, uzam anlayışı bakımından Kant'ın eleştiri öncesi ve eleştiri dönemindeki görüşlerini ve bu görüşlerindeki değişimleri ele almaktır.

Immanuel Kant's Understanding of Space

Ali Suat Gözcü

ABSTRACT

Kant's thoughts about space can be separated into two periods which are pre-critical and critical periods. The main purpose of this study is to understand Kant's thoughts in his pre-critical and critical periods and the changes in his understanding between these periods regarding space.

ÖNSÖZ

Kant'ın uzam anlayışı bakımından gelişimi dikkate değerdir. Kant Eleştiri öncesinde uzun süre bütünüyle özgün bir uzam anlayışı ortaya koyamamıştır. Ancak Eleştiri öncesi dönemin uzam anlayışı bakımından Kant'ın üretken dönemi olduğu da söylenebilir. Kant bu üretkenliğiyle farklı uzam anlayışları ortaya koyarak Eleştiri'deki özgün uzam anlayışının yolunu açar. Bu çalışmanın amacı Kant'ın uzam anlayışı bakımından aldığı bu uzun ve zorlu yolu gösterebilmektir.

Tezin hazırlanmasındaki katkıları ve emeğinden dolayı Sayın Prof. Dr. Cengiz ÇAKMAK'a, çalışmada en başından beri destek veren Sayın Özgüç Güven'e, çalışmalarına katkıda bulunan Egemen S. Kuşçu'ya ve desteklerinden dolayı aileme teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
GİRİŞ.....	1
1. KANT'IN ELEŞTİRİ ÖNCESİ UZAM ANLAYIŞI.....	4
1.1. Gottfried Wilhelm Leibniz'in Uzam Anlayışı.....	4
1.2. Isaac Newton'un Uzam Anlayışı.....	6
1.3 Kant'ın Inaugural Dissertation Öncesi Uzam Anlayışı.....	9
1.4. Kant'ın Inaugural Dissertation'daki Uzam Anlayışı.....	13
2. KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİNDEKİ UZAM ANLAYIŞI.....	20
2.1. Uzamın Aksiyomları.....	21
2.2. Görü ve Kavram Ayrımı.....	24
2.2.1. Uzamsal Nesne ve Uzam.....	28
2.2.2. Dış Görünümün Formu.....	29
2.3. Uzamın A prioriliği.....	34
3. Uzam ve Geometri.....	41
3.1. Uzamın Sınırsızlığı.....	43
3.2. Geometrinin Zorunluluğu.....	46
3.3. Analitik ve Sentetik Ayrımı.....	49
SONUÇ.....	53
Kaynakça.....	58

KISALTMALAR LİSTESİ

- PM** : The Employment in Natural Philosophy of Metaphysics Combined with Geometry, of which Sample I contains the PHYSICAL MONADOLOGY
- DS** : Concerning the Ultimate Foundation of the Distinction of Directions in Space
- ID** : On the Form and the Principles of the Sensible and the Intelligible World [Inaugural Dissertation]
- SAE** : Saf Akılın Eleştirisi

GİRİŞ

Kant, Kopernikus'un bilimde yaptığı devrime benzer bir devrimi felsefede yaptığını düşünür. Kant, felsefede yaptığı devrim ile özne-nesne arasındaki bağıntıyı tersine çevirir. Buna göre, nesnenin bilgisi artık öznde belirlenecektir. Özne kendi yasalarına göre nesneyi kuracaktır. Bu yasalar öznde içkin olan bilme yetileri yoluyla sağlanır. Bu yolla, nesnenin bilgisi öznde a priori kurulur.¹ Kant'a göre bu bilme yetilerinin zemininde uzam, zaman ve kategoriler bulunur.² Bu çalışmanın amacı, Kant'ın uzam anlayışını incelemektir. Kant uzama ilişkin özgün düşüncelerini **Saf Aklın Eleştirisi**'nde ortaya koyar.³ Ancak uzam anlayışı bakımından Kant'ın düşünceleri, Eleştiri öncesi çalışmalarına geri gider. Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi'ndeki uzam anlayışını anlayabilmek için, Eleştiri öncesi uzama ilişkin düşüncelerini göz önünde bulundurmanın yerinde olduğunu düşünmekteyiz.

Kant, Eleştiri öncesinde kendine özgü uzam anlayışını ortaya koyma yolunda ilerlerken üç farklı uzam anlayışı geliştirir. Kant'ın 1756 ile 1768 yılları arasında uzama ilişkin ortaya koyduğu çalışmaları göz önünde bulundurulduğunda, Leibniz (1646-1716) ve Newton'un (1642-1727) uzam anlayışlarından büyük ölçüde etkilendiği görülür. Kant 1756'da yazdığı **Fiziksel Monadoloji**'de Leibniz'in etkisiyle uzamın ilişkisel olduğunu belirtir.⁴ Daha sonra Kant 1768'de yazdığı **Uzamdaki Yönler** adlı çalışmasında, uzamın mutlak olduğunu belirterek Newton'a yaklaşır.⁵ Kant bu çalışmasında iki el argümanıyla uzamda karşıt parçaların uyumsuzluğu düşüncesini ortaya koyar. Kant'ın bu düşüncesi Eleştirel dönemde de sıklıkla karşımıza çıkar.

¹ Kant, kendisinden önceki dönemlerde bilginin nesnelere uyması gerektiğinin varsayıldığını belirtir. Bu nedenle, kavramlar yoluyla a priori herhangi bir şey bularak bilgiyi genişletme denemelerinin sonuçsuz kaldığını düşünür. Bu açmazı ortadan kaldırmak için Kant, nesnelere bilgi yetilerimize uyması gerektiği varsayımından hareketle, felsefede daha ileriye gitmenin olanaklı olduğunu düşünür.

² 'Raum', 'mekan' ya da 'uzay' olarak da çevrilebilir. Ancak hem mekan hem de uzay terimleri yer ve feza anlamlarına da geldiğinden, bu iki terim yerine, Ionna Kuçuradi ve Yusuf Örnek'in Prolegomena çevirisinde olduğu gibi, 'raum'u uzam olarak çevirmenin yerinde olduğunu düşündük.

³ **Kant, Critique of Pure Reason**, Trans. and Ed. By Paul Guyer, Allen, W. Wood, Cambridge, Cambridge, Universty Press, 1998.

⁴ **Kant**, "The Employment in Natural Philosophy of Metaphysics Combined with Geometry, of which Sample I contains the PHYSICAL MONADODOLOGY", **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.

⁵ **Kant**, "Concerning the Ultimate Foundation of the Distinction of Directions in Space 1768", **The Theoretical Philosophy 1755- 1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.

Uzam anlayışı bakımından Leibniz ile Newton arasında çıkan karşıtlık, Kant'ın uzam anlayışının gelişimi açısından önemlidir. Kant uzun süre Leibniz ve Newton'un uzam anlayışlarıyla hesaplaşma çabasına girmiştir. Kant'ın bu çabası kendine özgü uzam anlayışını geliştirebilmesinin yollarını açar. Kant 1770 yılında kaleme aldığı **Inaugural Dissertation**'da uzamın zihnin koşullarına ait olduğunu belirterek, kendine özgü bir uzam anlayışı ortaya koyar.⁶

Kant, Eleştiri öncesi çalışmalarında, Eleştiri döneminde kurduğu kavramsal yapıyı henüz yakalayamamıştır. Kavramlar Eleştiri öncesinde sıklıkla farklı bağlamlarda kullanılır. Bu dönemde, kavramsal yapının oturmamış olması, Kant'ın uzam anlayışını **Saf Aklın Eleştirisi**'nde olduğu gibi, sistematik bir şekilde kurmasını da geciktirir. Kant'ın uzama ilişkin özgün düşünceleri, Eleştiri döneminde karşımıza çıkar.

Kant hem Eleştiri öncesi çalışmalarında, hem de **Saf Aklın Eleştirisi**'nde uzam ile ilgili şu üç sorunun yanıtını verme çabasındadır:

(i) Uzam, nesnelere ilişkisi ya da belirlenimi midir?

(ii) Uzam, nesnelere ve nesnelere ilişkilerinden ayrı mutlak bir gerçeklik midir?

(iii) Uzam, zihnimizin öznel koşullarına mı aittir?

Biz de çalışmamıza bu sorular bağlamında yön vereceğiz.

Birinci bölümde, Leibniz ile Newton'un uzam anlayışlarına değinerek, Kant'ın bu iki düşünürle ilgisini ele alacağız. Leibniz ile Newton arasında uzam anlayışları bakımından ortaya çıkan karşıtlık, Kant'ın uzam anlayışının gelişimi açısından önemlidir. Yukarıda belirlediğimiz sorulardan ilk iki soruyu Kant'ın Leibniz ve Newton ile ilgisini göz önünde bulundurarak ele alacağız. Çünkü 'uzam

⁶ Kant, "On the Form and the Principles of the Sensible and the Intelligible World [Inaugural Dissertation]", **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.

şeylerin ilişkisi ya da belirlenimi midir?’ sorusu, Kant’ın Leibniz’le ilgisi bakımından karşımıza çıkar; ‘uzam nesnelere ve nesnelere ilişkilerinden ayrı mutlak bir gerçeklik midir?’ sorusu da Kant’ın Newton’la olan ilgisinde karşımıza çıkar. Daha sonra, Kant’ın özgün uzam anlayışını oluşturmaya başladığı çalışması olan **Inaugural Dissertation**’daki düşünceleri üzerinde duracağız. Kant **Inaugural Dissertation**’da, yukarıda ortaya konulan sorulardan üçüncü soruya yanıt arama çabasıdır. Kant ilk kez bu çalışmada uzama ilişkin yeni bir görüş ortaya koyar ve uzamın saf bir görü olduğunu belirtir.

İkinci bölümde, Kant’ın Eleştiri öncesi uzam anlayışını göz önünde bulundurarak, **Saf Aklın Eleştirisi**’ndeki uzam anlayışına değineceğiz. Kant **Saf Aklın Eleştirisi**’nde **Inaugural Dissertation**’da ortaya koyduğu uzam anlayışını büyük ölçüde izler. Ancak özgün düşüncelerini **Saf Aklın Eleştirisi**’nde ortaya koyar. Kant’ın **Saf Aklın Eleştirisi**’ndeki kavramsal örgüsü de **Inaugural Dissertation**’dan farklıdır. Kant’ın **Saf Aklın Eleştirisi**’ndeki uzama ilişkin düşüncelerini ele alırken, kavramsal açıdan ortaya çıkan değişiklikleri göz önünde bulundurarak, **duyarlık** ve **anlama yetisi** üzerinde duracağız. İkinci bölümde, genel olarak, Kant’ın uzamı hangi gerekçelerle a priori temellendirdiğini ele alacağız.

Kant **Saf Aklın Eleştirisi**’nde uzamın saf bir görü olduğunu belirtir. Saf uzam görüşüyle birlikte sınırsızlık tasarımı ve geometri ortaya çıkar. Kant’a göre, sınırsızlık uzamla birlikte verilir. Kant, geometriyi uzamın aksiyomlarını açıklayan bir bilim olarak alır. İlk kez **Saf Aklın Eleştirisi**’nde geometrinin sentetik a priori olduğunu belirtir. Geometrinin sentetikliğinin ve a prioriliğinin olanağı saf uzam görüşüdür. Buna göre, geometrinin aksiyomları ortaya konulurken saf uzam görüşüne başvurulur. Üçüncü bölümde, genel olarak, ‘sınırsızlığın verili bir tasarım olması ne demektir?’, ‘geometrik önermelerin a priori doğruluğunun dayanağı nedir?’ soruları üzerinde durarak, Kant’ın bu konuyla ilgili düşüncelerini nasıl gerekçelendirdiğini ele alacağız.

1. KANT'IN ELEŞTİRİ ÖNCESİ UZAM ANLAYIŞI

Kant, Eleştiri öncesinde üç farklı uzam görüşü ortaya koyar. İlk, Leibniz'de olduğu gibi, uzamın ilişkisel olduğunu; daha sonra, Newton'da olduğu gibi, uzamın cisimlerden ayrı mutlak bir gerçeklik olduğunu düşünür. Ancak Kant bu iki uzam anlayışını ortaya koyarken, Leibniz ile Newton'un uzam anlayışlarının bir sentezini yapar. Kant 1770'te yazdığı çalışması olan **Inaugural Dissertation**'da kendine özgü bir uzam anlayışı geliştirir. **Inaugural Dissertation**'da uzamın cisimlerden ve onların ilişkilerinden ayrı bağımsız, özünde bulunduğu görüşü karşımıza çıkar. Şimdi, ilkin Leibniz ve Newton'un uzam anlayışlarına değinerek, bu iki düşünürün Kant'a etkilerini ele alacağız.

1.1. Gottfried Wilhelm Leibniz'in Uzam Anlayışı

Leibniz'in uzam anlayışı, Samuel Clarke'a yazdığı mektuplarında belirgin bir şekilde görülür.⁷ Leibniz bu mektuplarda, Newton'un mutlak uzam görüşünü savunan Clarke'a karşıt olarak, ilişkisel uzam anlayışını ortaya koyar. Leibniz'e göre uzam, cisimlerin içinde bulunduğu bir alan değildir. Uzam, cisimler arasındaki ilişkide ortaya çıkar. Leibniz'in bu düşüncesini anlaşılması için, kısaca monad anlayışından söz etmenin yerinde olduğunu düşünmekteyiz.

Leibniz'e göre, cisimler birer basit töz olan monadların birleşmesiyle oluşur. Bir diğer söyleyişle, uzamın olanaklı olmasını sağlayan cisimlerin temelinde monadlar bulunur. Leibniz monadlarla ilgili olarak şunları söyler:

“Parçaları olmayan monadlar yapılamaz ya da ortadan kaldırılamaz. Onların ne başlangıcı ne de, doğal olarak, sonu vardır ve benzer şekilde, evren varoldukça monadlar değişir ama yok edilemez. Onlar formsuzdur, diğer bir söyleyişle, onların parçaları yoktur.”⁸

⁷ Bkz. **Correspondence with Clarke** 1715, Philosophical Writings, Ed., By., Ernest Rhys, London, Everyman's Library, 1934.

⁸ **Leibniz, Principles of Nature and of Grace, Founded on Reason** 1714, Philosophical Writings, Ed., By., Ernest Rhys, London, Everyman's Library, 1934. s. 21

Leibniz'e göre monadlara dışarıdan herhangi bir etki yapılamaz. "Monadların içlerine herhangi bir şeyin girip çıkabileceği pencereleri yoktur."⁹ Her bir monad, kendine yeterliğe sahiptir. Kendine yeterliğe sahip olmalarından dolayı "monadlara *entelegkhia*" denir.¹⁰ Tanrı monadların yaratıcısıdır ve yalnızca Tanrı monadları edimlerini etkiler. Her bir monad farklı bakış açılarıyla aynı evreni temsil eder. Moandların bakış açılarındaki farklılığın nedeni Tanrı'dır. Tanrı evrene ilişkin farklı bakış açılarına sahip olduğundan, birbirinden farklı monadlar yaratır.¹¹ Yaratılmış her bir monad birer bireysel tözdür. Monadlar, parçaları olan bileşikler olmadığından yer kaplamaz. Yer ve yeri dolduran cisimler monadların birleşmesiyle oluşur. Monadların birbirleriyle ilişkileri iç etkinlikleri yoluyla kurulur. Monadların iç etkinlikleri algı değişimleridir. Algı monadlardaki geçici durumdur. Monadların algıları iştah yasalarından dolayı farklıdır. Monadlar içsel etkinliklerine ve iştahlarına göre edimde bulunur. Cisimlerdeki değişimlerin ve hareketlerin nedeni, onları oluşturan monadların edimleridir. Cisimlerdeki değişimler yeter neden yasasına uygun olarak gerçekleşir. Leibniz'e göre monadların algıları ile cisimlerin devimleri arasında mükemmel uyum vardır. Doğanın bütün üyeleri arasındaki ilişkiler, Tanrı'nın önceden belirlediği mükemmel uyuma göre kurulur.

Leibniz'e göre, uzam cisimler arasındaki mükemmel uyumunun algılanmasıdır. Uzam cisimlerin olanaklı ilişkilerinin düzenli birliğinden yapılan soyutlama yoluyla edinilir.¹² Soyutlama edimini özne gerçekleştirir. Leibniz açısından dışarıda birbirleriyle ilişki durumunda olan cisimler vardır. Cisimler olmaksızın, uzam yalnızca Tanrı'nın idesi olarak kalır.¹³

⁹ Leibniz, *Monadoloji ya da Felsefenin İlkeleri*, Çev. Ogün Ürek, İstanbul, Biblos, 2003, s. 8

¹⁰ Bkz. A.e., s. 12

¹¹ Bkz. Leibniz and Arnauld, 1686, s. 54

¹² Bkz. Russell, Bertrand, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, s. 122. Ve Bkz. Ronald Calinger. "Kant and Newtonian Sciences: The Pre-Critical Period." The University of Chicago Press. 1979, Vol. 70, No. 3, s.359.

¹³ Leibniz'in bu düşüncesine benzer düşünce Kant'ta karşımıza çıkar. Kant'a göre, deneyimsel görünümün bütün verileri çıkarılmış olsa da, geriye duyarlılığın formları olan uzam ve zaman kalır. Leibniz'den farklı olarak, Kant açısından uzam ve zaman, Tanrı'nın ideleri değil, bizim duyarlılığımızın saf formlarıdır.

Leibniz açısından, cisimlerin ilişkilerinden çıkan uzam öznelidir. Cisimlerin dışında, onların da yer kaplayabilecekleri mutlak bir uzamdan söz edilemez. Newton'un tersine, Leibniz maddeden bağımsız mutlak uzamı reddeder.¹⁴ Çünkü uzamın mutlaklığından söz edilirse, bu durumda, Leibniz açısından şu iki sorun ortaya çıkar:

(i) Uzam tözlerden daha fazla kalıcılığa sahip olur.

(ii) Tanrı'nın yanında ikinci bir mutlaklıktan söz etmek gerekir.

Leibniz'e göre, yalnızca Tanrı mutlak ve Tanrı, kendisinin dışındaki mutlak bir uzama uygun olarak edimde bulunmaz.¹⁵ Tanrı'nın edimlerinin nedeni kendisidir. Leibniz bunu yeter neden ilkesine bağlar. Yeter neden ilkesi, her şeyin neden başka bir şekilde değil de, böyle olmasının yeterli bir nedeni olması gerektiği varsayımına dayanır. Bu ilkeye göre, Tanrı'nın eylemlerinin hep bir gerekçesi vardır. Tanrı'nın bütün edimlerinde yeter neden ilkesi bulunur.¹⁶ Tanrı'nın edimleri mükemmeldir ve bu mükemmelliğe uygun olarak yaratılmış olan evren de düzenlidir.¹⁷ Evren, Tanrı'nın önceden belirlediği ilkelere ve kuralla göre yaratılmıştır. Tanrı, cisimleri ve onların ilişkilerini önceden düşünmüştür. Cisimler ve onların ilişkileri yeter neden ilkesine uygundur. Evren mekaniktir ve uzam da ondan yapılmış bir soyutlamadır. Görüldüğü gibi, Leibniz, cisimlerden ve cisimlerin ilişkilerinden ayrı, kendi başına varolan bir uzam anlayışını kesinlikle kabul etmez. Leibniz'e göre, uzam cisimlerin ilişkilerinin bir düzenidir.

1.2. Isaac Newton'un Uzam Anlayışı

Newton, uzamı cisimlerden ve cisimlerin ilişkilerinden bağımsız mutlak bir alan olduğunu düşünür. Cisimlerden ayrı bir alan olan uzam cisimlerin taşıyıcısıdır.

¹⁴ Deleuze'ün Leibniz yorumuna göre, kendi başına bir dünya söz konusu değildir ve dünya, onu ifade eden tözlerin dışında var değildir. Bkz. Gilles Deleuze, **Leibniz Üzerine Beş Ders**, Çev. Ulus Baker, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 42

¹⁵ Kant, **Optimism**'de dünyanın sınırlı olduğunu çünkü sınırsız olanın yalnızca Tanrı olabileceğini belirterek Leibniz'in Tanrı görüşünü savunur. Bkz. **Kant**, An Attempt at Some Reflections on Optimism 1759, **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992. s. 74

¹⁶ Bkz. **Correspondence With Clarke**, Leibniz's third paper. s. 200

¹⁷ Bkz. **Leibniz, Principles of Nature and of Grace, Founded on Reason**, 1774, s. 27

Cisimler varoluşlarını içinde buldukları uzamda gerçekleştirir. Bu nedenle, Newton açısından uzam cisimlerin bulunuşu için zorunludur, ancak cisimlerin bulunuşu uzamın varlığını etkilemez. Uzam, sürekli devim durumunda olan cisimlerden ayrı, hareketsiz ve her zaman aynı kalır. Newton'a göre uzam mutlaktır. Newton bu görüşünü şu şekilde dile getirir: "Mutlak uzam, dışsal olanla herhangi bir ilişkisi olmaksızın, kendi doğasında, hep aynı ve hareketsiz olarak kalmaktadır."¹⁸

Newton'a göre, devinim durumunda olan cisimler, kendilerinden ayrı olan uzamı doldurur. Uzamı dolduran cisimler, sınırsız bir şekilde bölünebilir. Newton'a göre, uzamda bölünmeyen basit parçalar ya da tözler yoktur. Cisimler sınırsız bölünebildiklerinden, tözlerden ya da monadlardan oluşmaz. Cisimlerin sınırsız bölünebilmeleri yoluyla, uzamın çeşitli yerlerinde, sınırsız sayıda cismin ortaya çıkması olanaklı olur. Bu durumda, uzamın mutlak olduğu düşüncesinin kaynağı ne olduğu sorulabilir. Bunun için, Newton'un cisimlere ilişkin bilginin nasıl ortaya çıktığını kısaca ele almanın yerinde olduğunu düşünmekteyiz.

Newton'a göre, uzamda yalnızca nitelikleri duyumsanan cisimler bulunur. Cisimlerin dışsal özellikleri duyular yoluyla algılanır ve zihne taşınır. Newton'a göre, "duyular bize tüm cisimlerin dışsal (sertlik, içine girilememe, hareket edebilir ve ağır) olduğunu gösterir."¹⁹

Duyular yalnızca cisimlerin etkilerini zihne taşır. Duyular, bu bağlamda, taşıyıcı işlevini görmektedir. Duyular yoluyla taşınan cisimlerin kendileri değil, nitelikleridir. Bu nedenle, zihinde cisimlerin kendileri değil, yalnızca onların niteliklerine ilişkin imgeler ortaya çıkar.²⁰ Cisimlerin zihinde oluşan imgeleri cisimlerin bütününe değil, ama yalnızca bir bölümüne karşılık gelir. Başka bir söyleyişle, imgeler cisimlerin eksik halidir. Böylece, Newton cisimlere ilişkin bilginin alanını daraltır. Newton'a göre, cisimlerin yalnızca seslerini duyarız, renklerini ve figürlerini görürüz, yüzeylerine dokunuruz ya da yalnızca onların

¹⁸Newton, *Principles*, Trans., By., Andrew Motte, University of California Press, London, 1974, s. 6

¹⁹A.e., s. 384-5

²⁰Newton'un bu düşüncesine benzer bir düşünce Kant'ta karşımıza çıkar. Kant da, Newton gibi, cisimlerin kendilerinin zihne taşınmadığını belirtir.

tatlarından hoşlanırsınız. Ne duyu organlarımız cisimlerin tözlerini zihnimize taşır, ne de soyutlama yoluyla tözlere ulaşılır. Bu bakımdan, algılanan cisimler cisimlerin kendileri değildir. Newton'a göre algılanan cisimler algılayan öznelerin zihninde birer imgeler olarak bulunur. Ancak zihinde oluşan bu imgeler cisimlerin kendilerine uygundur. Matematiğin ya da geometrinin doğaya uygulanabilir olması bunun kanıtıdır. Diğer türlü, doğaya ilişkin herhangi bir belirlenimde bulunmak olanaksız olurdu.

Newton açısından, cisimlere ilişkin bütün veriler duyuların sağladıklarının dışına çıkmaz. Cisimlerin kendilerinde ne oldukları ya da tözlerin ne oldukları bilgimizin konusu değildir. Cisimlerin kendilerinde ne olduklarını yalnızca Tanrı bilebilir. Newton'a göre, Tanrı cisimlerin bütün özelliklerini ve parçalarını bilebilir. Tanrı, cisimleri algılamak için duyu organlarına gereksinmez. Uzam sınırsız bölünebilir olduğundan ve uzamın her yerinde maddenin bulunması zorunlu olmadığından, Tanrı istediği yerde istediği şeyi yaratabilir

Newton'a göre, cisimlerin ortaya çıkabileceği ve devinebileceği bir alan olmalıdır. Bu alan uzamdır. Uzam hareketsizdir ve hep aynı kalır. Uzam sınırsız bölünebilen cisimlerin dışarıda bırakılması yoluyla, bir diğer söyleyişle, cisimlerin soyutlanması yoluyla kavranır. Cisimleri algılayan ve soyutlama edimini gerçekleştiren özne, cisimler gibi, uzamdadır. Uzam bütün cisimleri önceler ve cisimlerden bağımsızdır. Yani, uzam olmaksızın ne cisimler ne de cisimleri duyumsayan özne varolabilir. Bu açıdan, uzam cisimlerin bulunuşu için zorunludur. Oysa cisimler olmaksızın da uzam bulunuşunu sürdürür.²¹ Sınırlı bir cisim uzamın sınırlı bir bölgesini kaplar. Uzamın bölgeleri cisimlerin özellikleri değil, ama bütün cisimlerin içinde olduğu sınırsız ve mutlak uzamın parçalarıdır. Uzamın parçaları ayrıştırılabilir değildir.²²

²¹ Newton'un bu düşüncesine benzer düşünce Kant'ta da karşımıza çıkar. Kant, hem **Inaugural Dissertation**'da, hem de **Saf Aklın Eleştirisi**'nde, uzamın cisimlerden bağımsız olduğunu belirtir. Kant'a göre, cisimsiz bir uzam tasarımı olanaklıyken, uzamsız tasarım herhangi bir tasarım söz konusu edilemez.

²² Bkz. **Kaith Emerson Ballard**, "Leibniz's Theory of Space and Time," *Journal of the History of Ideas*, Vol. 21, No. 1. 1960, s. 50-1

1.3 Kant'ın Inaugural Dissertation Öncesi Uzam Anlayışı

Kant 1756'da yazdığı **Fiziksel Monadoloji (PM)**'de, cisimlerle dolu olan uzamın sınırsız bölünebilir olduğunu belirterek Newton'un uzam anlayışına yaklaşır; ancak uzamın cisimlerin ilişkilerinde ortaya çıktığını belirterek Leibniz'in uzam anlayışına benzer bir anlayış geliştirir. Yani hem Newton'un hem de Leibniz'in uzam anlayışını belli ölçülerde kabul eder ve kendi uzam anlayışına uygun bir sentez yapar. Şimdi, Kant'ın Leibniz'in ve Newton'un uzam anlayışlarından hangi bağlamlarda etkilendiğini ve kendi uzam anlayışını nasıl kurduğunu ele alalım.

Kant **PM**'de, cisimlerin uzamı doldurduğunu ve cisimlerin temelinde monadların bulunduğunu belirtir. Kant'a göre, monadlar uzamsal değildir. Monadlar edimde bulunabilmek için uzamı dolduran tözlerdir.²³ Kant, uzamın sınırsız bölünmesini tözlerin bölünmesi olarak değil, daha çok, cisimlerin niteliksel ya da dışsal olarak bölünmesi olarak alır. Çünkü monadlar cisimsel olmadığından bölünmezler. Bölme edimi, monadların birleşmeleriyle oluşan cisimler için geçerlidir. Kant bu düşüncesiyle Leibniz'e yakın durur. Kant'a göre, bölünen her cisim uzamın bir bölümüne karşılık gelir. Cisimlerin bölünmesiyle oluşan parçalar arasında yeni uzamsal ilişkiler ortaya çıkar. Kant, uzamın sınırsız bölünebilirliğini geometri yoluyla kanıtlar. Buna göre, iki nokta arasına çizilen düz bir çizgi sınırsız sayıda monadın birleşmesiyle oluşur. Bu nedenle, çizgiyi bölme işlemi sonsuza kadar sürebilir. Bu çizgi ne kadar bölünürse bölünsün, bölme işleminin sonucunda monadlara ulaşılmaz. Çizgiyi bölme işlemi sonsuza kadar devam edebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, bölme edimi monadlarla değil, cisimlerle ilgilidir. Böylelikle, Kant'a göre, uzam sınırsızca bölünür ve monadları içermez.²⁴ Çünkü uzam bir töz değil, tözlerin ya da monadların dışsal ilişkilerinin, yani cisimlerin ilişkilerinin belli bir görünüşüdür.²⁵

²³ Kant monadları cisimlerin temel ögesi olarak alır.

²⁴ Bkz. **Kant, PM**, s. 54

²⁵ Karş. **A.e.**, s. 57

Kant, **PM**'den on iki yıl sonra, 1768'de kaleme aldığı **Uzamda Yönler** (DS) adlı çalışmasında yeni bir uzam anlayışıyla karşımıza çıkar. Kant, bütün özellikleri açısından eşit olan cisimleri yalnızca, cisimlerin kavramlarının analizi yoluyla ayrıştırılamayacağını, bu nedenle, bu iki cismi ayırtmak için üçüncü bir şeye gereksinim duyulduğunu düşünür. Buna göre, Kant **DS**'de, uyuşmayan karşıt parçaların uzamın mutlaklığının kanıtı olduğunu belirtir. Kant bu düşüncesiyle Leibniz'in ilişkisel uzam anlayışına karşı çıkar ve Newton'un uzam anlayışına yakın bir tavır sergiler. Kant bu çalışmasında uzamın cisimlerin ilişkilerinden türetilmediğini; tersine, cisimlerden bağımsız bir şekilde, kendi başına bir gerçekliğinin olduğunu belirtir. Kant, uzamı cisimlerin olanağının ilk temeli olarak alır.

Kant **DS**'de, uzamın mutlaklığına götüreceği bir düşünce geliştirir. Buna göre, Kant'ın sorusu şudur: *Bütün parçaları ve parçalarının birbirlerine göre konumlanışları bakımından özdeş ya da benzer olan iki nesne neden aynı uzamı dolduramamaktadır?* Örneğin, sağ ve sol el, kendilerini oluşturan parçaları ve parçalarının birbirlerine göre konumları aynı olmasına karşın örtüşmez. Kant'a göre analiz yoluyla bu iki ele arasındaki ayrım ortaya çıkmaz, çünkü ne kadar analiz yapılırsa yapılsın, bir el sağ, diğeri de sol olarak kalır. Bu aşamada analizin dışına çıkılır. Şimdi, Kant'ın bu düşüncesini nasıl gerekçelendirdiğini ele alalım.

Kant, **DS**'de, nesnelere birbirlerinden yalnızca nitelikleri ve parçalarının konumlarını bakımından bütünüyle ayırtmanın olanaksız olduğunu belirtir. Nesnelerin analizi, onların eşit ya da benzer olup olmadıklarını görmek açısından önemlidir. Ancak nesnelerin neden aynı uzamı dolduramadıklarını açıklamak için yeterli değildir. Nesnelere bütünüyle ayırtmak için onların uzamdaki yönlerinin de göz önünde bulundurulması gerekir. Uzamdaki yönler Kant'ın yeni düşüncesidir ve Kant bu düşüncesiyle Leibniz'e karşı çıkar. Örneğin, sağ ve sol el, içsel özellikleri açısından eşit olmalarına karşın aynı uzamı dolduramaz. Bu durum, sağ ve sol el arasındaki farkın yalnızca bu iki elin içsel özelliklerine bakarak anlaşılamayacağını gösterir. Nesnelere ayırtmak için, onların dışından üçüncü bir öge gerekir. Kant'a göre, bu üçüncü öge uzamdır. Nesnelere ayırtmak için, mutlak uzamla ilgileri göz

önünde bulundurulmalıdır. Şimdi bu konuyu biraz daha açarsak, Kant'ın ne söylemek istediği daha anlaşılır olur.

Özellikleri ve kendilerini oluşturan parçalarının konumları aynı olan cisimlerin aynı uzamı doldurmaları gerektiği düşünülür. Ancak bu cisimlerin yönleri farklıyla, asla örtüşmez. Nesnelere sınırlayan uzam ve uzamsal ilişkiler farklıdır. Burada, nesnelere yönlerinin uzamla olan ilgisi de göz önünde bulundurulur.²⁶ Bunun için, sağ ve sol el örneğine daha dikkatli bakabiliriz. Bütün özellikleri bakımından eşit olan, ama yönleri farklı olan sağ el ile sol el örtüşmeyen iki karşıt parçadır. Bu iki el farklı birer uzamsal parça olarak kaşımıza çıkar. Kant'a göre, bu uzamsal parçalar, niteliksel olarak benzer ya da büyüklük açısından eşit olsalar bile, yönlerinin farklı olmasından dolayı örtüşmezler. Kant, birbirine eşit olan ama yönleri farklı olduğundan aynı uzamı kaplayamayan cisimlere örtüşmeyen karşıt parçalar adını verir.²⁷ Cisimlerin örtüşmemelerinin tek nedeni onlardaki içsel farklılık değildir. Bir de, cisimlerin uzamsal ilişkileri, ya da kendilerini sınırlayan uzam farklı olduğundan örtüşmezler. Bir diğer söyleyişle, bu cisimlerin uzamla olan ilişkileri farklı olduğundan örtüşmezler. Kant'a göre, uzam bu yönünden dolayı öncelik kazanır. Daha önce de belirttiğimiz gibi, içsel özellikleri bakımından benzer cisimlerin yönlerinin farklı olması yalnızca cisimlerin kendileri yoluyla açıklanamaz. Kant'a göre sağ el olma ile sol el olma özelliği, bütünüyle bu iki ele bakılarak ortaya konamaz. Bu iki elin yönlerinin farklı olmasının bir diğer nedeni de, uzamdır. Böylece, sağ el ile sol elin mutlak uzama göre yönleri farklı olduğundan, yani onları sınırlayan uzam farklı olduğundan, hiçbir zaman örtüşmez.²⁸ Kant'ın bu konuyla ilgili düşüncesi ise şöyledir:

²⁶ Bkz. Kant, DS, s. 369

²⁷ Bkz. A.e., s. 370

²⁸ Gözkan'ın bu konudaki yorumu şöyledir: "İlk yaratılan şeyin bir insan eli olduğunu düşünelim; bu el ya sağ, ya da sol el olacaktır. İlk elin sol el olduğunu kabul edelim, bu durumda daha herhangi bir karşılaştırma yapmadan da sol-el-olma özelliğine sahip olacaktır. Öyleyse sol-el-olma özelliği, sağ-el-olma özeliğinden daha baştan, yaratılma fiili itibarıyla ayrılmaktadır." **Bülent Gözkan, "Kant'ın Eleştiri-Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı"**, Felsefe Tartışmaları, 37.Kitap, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 50

“Cisimsel bir formun tam belirleniminin zemini yalnızca basitçe onun parçalarının bağıntısına ve konumuna dayanmaz; bir de, geometricilerin kavradığı gibi, fiziksel formun evrensel mutlak uzamla bağıntısına dayanır. Mutlak uzamla olan bu bağıntı, böylece, kendisinde dolaysız bir biçimde, cisimler arasında varolan farklılıklarla ve yalnızca bu zemine dayanma yoluyla algılanmış olamaz.”²⁹

Kant’a göre, yalnızca nesnelerin analizi yoluyla cisimlere ilişkin bütünlüklü bir kavrayış ortaya konamaz. Böyle bir kavrayış için, nesnelerin dışına çıkıp, mutlak uzamla ilgisine bakılmalıdır. Böylece, yönlülük nesnelerin hem birbirleriyle olan ilgisinde, hem de onların uzamla olan ilgisinde ortaya çıkar. Kant’a göre nesnelerin birbirleriyle olan ilgisi mutlak uzam yoluyla olanaklıdır. Yönlülük nesnelerin değil, uzamın temel özelliğidir. Kant’ın bu konudaki düşüncesi şöyledir:

“Çalışmalarımız uzamın belirlenimlerinin birbirine göreli olan madde parçalarının konumlarının sonuçları olmadığını açık kılar. Tersine, ikincisi ilkinin sonucudur. Çalışmalarımız, böylece, bu farklılıkların, cisimlerin kuruluşunda bunabilen gerçek farklılıklar gerçek farklılıklar olabileceğini açık kılar; bu farklılıklar yalnızca *mutlak* ve *kökensel uzamla* ilişkilidir, çünkü fiziksel şeylerin birbirleriyle ilişkisi yalnızca mutlak ve kökensel uzam yoluyla olanaklıdır. Sonuç olarak, çalışmamız şu noktayı açık kılmıştır: mutlak uzam dışı duyunun bir nesnesi değildir; o daha çok en başta bu gibi bütün dışsal duyuları olanaklı kılan temel bir kavramdır.”³⁰

Kant’ın bu düşüncesinde de görüldüğü gibi, mutlak uzam, uzamda yönlerle birlikte düşünülür. Nesnelerin uzamsal yönlerinden dolayı örtüşememeleri, Kant’ı uzamın mutlak olduğu sonucuna ulaştırmıştır. Böylece, Leibniz’in tersine, Kant, uzamı nesnelerin ilişkilerinden türetilmediğini belirtir. Bir diğer söyleyişle, uzam dışı duyu yoluyla türetilemez. Çünkü dış duyu cisimlere ilişkin verileri sağlar. Ancak uzam bu cisimlerden ayrı, hem cisimlerin hem de onların ilişkilerinin olanağıdır. Kant, bu düşüncesiyle, uzamı duyarlığın formu olarak ortaya koyması yolundaki en büyük adımlarından birini atar. Ancak Kant’ın, uzamın dışı duyunun bir nesnesi olmadığına ilişkin belirlemesi, uzamın öznedede bulunması olarak anlaşılmalıdır. Kant, bu çalışmasında uzamı, Newton’da olduğu gibi, öznenin de dışında mutlak olarak alır. Ama yine de ilk kez uzamın dışı duyu yoluyla türetilmediğini ve dışı duyunun olanağı olduğunu düşünerek, daha sonraki düşüncelerine zemin hazırlar.

²⁹ DS, s. 369

³⁰ A.e., s. 371

1.4. Kant'ın Inaugural Dissertation'daki Uzam Anlayışı

Kant Uzamda Yönler'i yazdıktan iki yıl sonra, 1770'te yazdığı **Inaugural Dissertation** (ID)'da yeni bir uzam anlayışı geliştirir. Kant, ID'de, Newton ve Leibniz'in etkisinden çıkarak, kendine özgü bir uzam anlayışı ortaya koyar. Kant'ın bu yeni ve özgün uzam görüşü Saf Aklın Eleştirisi'ne de büyük ölçüde yansır. Bu nedenle, Kant'ın bu çalışması uzam anlayışı bakımından oldukça önemlidir. Kant ilk kez bu çalışmasında, Giriş'te belirttiğimiz sorulardan üçüncüsü olan 'uzam zihnin öznel koşullarına mı aittir?' sorusuna yanıt arama çabasına girer. Kant'ın ID'de uzama ilişkin belirlemeleri şu şekilde sıralanabilir:

- (i) Uzam kavramı deneyimsel bir kavram değildir.
- (ii) Uzam kavramı tekil bir tasarımdır.
- (iii) Uzam kavramı saf görüdür.
- (iv) Uzam kavramı öznel ve idealdir.³¹

Bu bölümde, uzama ilişkin yukarıda ortaya konan belirlemeleri göz önünde bulundurarak, Kant'ın uzama ilişkin düşünceleri üzerinde duracağız.

Kant ID'de uzamı nesnelere ve nesnelere ilişkin ilişkilerinden ayrı bir alana taşır. Kant'a göre uzam öznededir. Kant, daha sonra SAE'de belirteceği gibi, ID'de bilginin iki temel dayanağı olduğunu söyler. Bunlardan ilki, tekil olan görülerdir; ikincisi ise, genel olan kavramlardır.³² Kant ID'de uzamın genel bir kavram değil, tekil bir görü olduğunu belirtir. Kant açısından uzam, Newton ve Leibniz'de olduğu gibi, duyu verilerinden türetilmez. Kant bu düşüncesini şu şekilde dile getirir: -
"Uzamdaki şeyler duyumlarımızı etkilerler, ancak bu etkilerden uzam kavramı çıkarılamaz."³³

³¹ Kant ID'de uzamı bir kavram olarak kullanır. Ancak 'kavram'ı anlama yetisini düşünülerek kullanmamıştır. Bu durum, Kant'ın kavramsal örgüsünün henüz oturmamış olmasından kaynaklanır.

³² Kant SAE'de ayrıca deneyimsel görü ve saf görü ayrımını yapar.

³³ ID, s. 395

Kant'a göre uzam duyu verilerinden türetilmiş olsaydı, bu durumda, birden fazla uzamdan söz edilirdi. Kant uzamın temelde tek olduğunu belirtir. Farklı uzamlar bir ve aynı uzamın parçalarıdır. Uzam farklı uzamsal parçaları kendi altında toplayan genel bir kavram ya da genel bir tasarım değildir. Kant'a göre uzam, uzamsal parçaları ya da nesnelere kendisinde içeren tekil bir tasarımdır. Uzam bütün tasarımların temelinde bulunur. Tasarımlar ortaya çıkmadan önce, uzam özne bulunur. Bu nedenle, Kant açısından uzam, deneyim yoluyla ortaya çıkmaz. Kant'ın düşüncesi şöyledir: "Uzam gerçek ve nesnel değildir, ne töz, ne de ilinedir, ancak öznel ve idealdir ve bu zihnin doğasının, deyim yerindeyse, bir şema gibi değişmez bir yasaya uygun olmasından kaynaklanır."³⁴ Kant bu düşüncesiyle Newton ve Leibniz'in uzam anlayışlarından farklı bir uzam anlayışı ortaya koymasına karşın, Newton'un 'mutlak'ı ile Leibniz'in 'öznel'ini elde tutar. Kant, Leibniz'de olduğu gibi, uzamın öznel olduğunu, ama Newton'da olduğu gibi, mutlak olduğunu belirtir. Ancak bu mutlaklık uzamın özne dışında değil, özne bulunuşu anlamındadır. Kant uzamın öznel olduğunu belirterek Newton'un nesnel uzam anlayışına karşı çıkarken, uzamın mutlak olduğunu belirterek Leibniz'in ilişkisel uzam anlayışına karşı çıkar. Kant'a göre uzam ne nesnelere içinde bulunduğu mutlak bir alandır, ne de nesnelere ilişkilerinden soyutlanan bir kavramdır. Kant açısından uzam, öznel ve idealdir.

Uzam nesnelere ve nesnelere ilişkilerinden bağımsız olarak zihinde bulunduğu için, uzamın deneyim yoluyla türetilen bir kavram olmadığı söylenir. Kant'a göre, uzam deneyimden önce zihinde bulunan saf bir görüdür. Kant bu düşüncesini şu şekilde dile getirir: "Böylece, uzam kavramı saf bir görüdür, çünkü uzam, duyuların bir araya getirilmesiyle edinilen genel bir kavram değil, tekil bir kavramdır; bunun yanında, uzam, bütün dış duyunun temel formudur."³⁴

Girişte belirtildiği gibi, Kant uzama ilişkin yeni bir görüş ortaya koyar. Buna göre, uzam deneyimden önce zihinde bulunan saf bir görüdür. Bundan dolayı, uzam dış duyunun formu olarak karşımıza çıkar. Dış duyunun formu olma, dış

³⁴ ID, s. 396

duyunun düzenleyicisi olma anlamında kullanılır.³⁵ Dışsal nesnelere, Kant'a göre, uzam saf görüşünün yapısına uygun olarak görülür. "Çünkü şeyler duyulara, zihnin kendi doğasında içerilmiş olana ve değişmez bir yasaya göre tüm duyuları düzenleme gücünün dışında, hiçbir görünüş altında görünemez."³⁶ Dış duyunun formu olan uzam, Kant'a göre, kendi yapısına uygun olarak dış duyuları düzenler.³⁷ Başka bir söyleyişle, dışsal nesnelere ilişkin veriler uzamın yapısına uygun olarak görülür. Buna göre, nesnelere çeşitli yerlerde birbirlerine göre konumlandırılarak (üst üste, yan yana) kavranır. Bununla birlikte Kant'a göre saf uzam görüşünün yapısından dolayı, nesnelere üç boyutlu olarak görülür. Dış şeyler uzam görüşünde bu koşullar altında ortaya çıkar. Kant, bu belirlemesini şu şekilde ortaya koymaktadır:

"Uzamda üç boyut ve buna uygun olarak üç tür sınır bulunmaktadır. Uzamdaki şeyleri ya da görünüşleri ancak bu koşullar altında görürüz."³⁸

Kant **DS**'de olduğu gibi, **ID**'de de nesnelere özdeşliğinin olanaksız olduğunu belirtir. Kant'a göre, uzamın yapısına uygun olarak, nitelikleri açısından benzer ya da eşit olan nesnelere özdeşliğinden söz etmek olanaksızdır. Çünkü, konumları ve yönleri farklı olan nesnelere aynı uzamı dolduramaz. Benzer ya da eşit olan nesnelere uzam saf görüşü yoluyla ayrıştırılır. Kant bu konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde ortaya koyar: "Bizdeki saf görüş aracılığıyla birbirine çok benzeyen, ancak özdeş olmayan cisimlerin (örneğin, sağ ve sol elin) birbirinden farklı olduğunu düşünebilmekteyiz."³⁹

³⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz. P. Cummins, "Kant on Outer and Inner Intuition", *Noûs*, Vol. 2, No. 3, 1968, s. 280

³⁶ **ID**, s. 398

³⁷ Kant, uzam gibi zaman'ın da saf bir görüş olduğunu belirtir. Zaman, Kant'a göre, duyusal dünyanın ilk formel ilkesidir. Duyusal olan her şey, ardışık olarak ya da yan yana ve peş peşe olarak görülür. Zihnin bu işlemi, Kant'a göre, tekil bir zaman'ın ortaya çıkmasını sağlar. Bkz. Kant, **ID**, 1770, s. 395

³⁸ **ID**, s. 398. Kant, uzam görüşünün geometride kanıtlanmış olan yasalarının, aynı zamanda, duyarlılığın da yasaları olduğunu belirtir. Kant'a göre, duyarlılığın yasaları duyusal dünyanın formu olan uzam ve aynı şekilde, zaman saf görüşünde ortaya çıkar. Görünüşlerden soyutlanarak üretilen bir kavram olmayan uzam, Kant'a göre, duyusal dünyanın formundan çıkarılmıştır.

³⁹ **A.e.**, s. 396

Kant **ID**'de, uzamın nesnelere arasındaki ilişkide ortaya çıktığını belirten Leibniz'i eleştirir.⁴⁰ Kant'a göre nesnelere arasındaki uzamsal ilişkiler, uzamın yapısına uygun olarak kurulur. Kant **DS**'de olduğu gibi, **ID**'de de nesnelere arasındaki ilişkilerin, nesnelere ayrı olan uzama göre kurulduğunu belirtir. Ancak Kant **ID**'de uzamı nesnelere ve bu nesnelere görüleyen öznenin dışında mutlak bir alan olarak almaz. Kant, **DS**'den farklı olarak, **ID**'de uzamı öznenin dışında bulunan bir tasarım olarak alır.

Kant'a göre, uzamın yapısına uygun olarak görülen nesnelere sınırsız bölünebilir. Kant, bu bağlamda, uzamın temelinde bölünmeyen basit parçaların ya da monadların bulunduğunu belirten Leibniz'e karşı çıkar. Kant'a göre, uzamda bölünmeyen basit parçalar ya da monadlar bulunmaz. Uzam, Kant açısından, monadların birleşmeleriyle oluşan cisimlerin ilişkilerinden türetilemez. Kant bu düşüncesini şöyle dile getirir: "Cisimlerle dolu olan uzam sınırsızca bölünebilir; bu nedenle uzam, basit ve temel parçaları içermez."⁴¹ Kant, uzamsal nesnelere sınırsız bölündüğünü belirtmesi bakımından Newton'a yakındır. Çünkü hem Kant, hem de Newton açısından uzamı dolduran cisimler sınırsız bir şekilde bölünebilir ve bu cisimler tözlerden ya da basit parçalardan oluşmaz.⁴² Ancak Kant **ID**'de, uzamın cisimler gibi bu cisimleri duyumsayan öznenin de ayrı, hareketsiz ve mutlak olduğunu belirten Newton'u eleştirir.⁴³ Kant'a göre uzam dışarıda değil, öznenin içinde bulunan saf bir görüdür.

Kant, Saf Aklın Eleştirisi'nde olduğu gibi, **ID**'de de duyarlılık ile anlama yetisini ayırır. Kant **ID**'de duyarlılığı şu şekilde tanımlar: "Duyarlılık öznenin kendi tasarımısal durumunun herhangi bir nesnenin bulunışından belli bir yolla etkilenmesinin olanaklı olmasını sağlaması anlamında öznenin bir *alırlığıdır*."⁴⁴ Kant

⁴⁰ Bkz. Leibniz, **Philosophical Papers and Letters**, s.666 L. E. Loemker, London, 1969

⁴¹ Kant, **PM**, s. 54

⁴² Newton'a göre, uzam da bölünemeyen şeyler ile ilgili konuşmak olanaklı değildir. Çünkü, Newton açısından, cisimlerin yalnızca niteliklerini bilenebilir ve bu niteliklerle ilgili zihninde yalnızca imgeler oluşur. Bu cisimlerin kendilerinde ne olduklarını ya da içlerindeki tözlerin ne olduğunu bilinemez. Bkz. Newton, **Principles**, s. 506

⁴³ Newton'a göre uzam cisimlerden ve cisimlerin ilişkilerinden bağımsızdır. Uzam hareketsizdir ve hep aynı kalır. Bkz. **A.e.**, s. 6

⁴⁴ **ID**, s. 384

anlama yetisini ise, düşünme yetisi olarak tanımlar. Duyarlığın nesnelere duyusal; anlama yetisinininkiler ise, zihinseldir. Kant, uzamın bu iki yetiden biri olan duyarlığın saf bir görüşü olduğunu belirtir.

Kant'a göre, saf uzam görüşü bütün tasarımlara eşlik eder. Tasarımlar, saf uzam görüşünün yapısına uygun olmak zorundadır. Başka bir söyleyişle, tasarımlar saf uzam görüşünün yapısına göre oluşur. Uzamın tasarımlar için zorunluluğu, saf uzam görüşü ile bu görüşün karşısına gelen doğa arasında ortaya çıkar. Saf uzam görüşünün karşısına gelen doğa, bu görüşe göre şekillenir. Çünkü nesnelere arasında bizim onları tasarladığımız gibi zorunlu bir ilişki yoktur. Örneğin, nesnelere saf uzam görüşü yoluyla yan yana ve üst üste şeklinde tasarlanırlar. Nesnelere kendilerinde üç ya da iki boyutlu değildir. Kant'a göre, saf uzam görüşü yoluyla nesnelere en fazla üç boyutlu olarak tasarlanırlar. Kant açısından, duyarlıkta ortaya çıkan nesne görüşleri, duyarlıkta bulunan saf görüşlerin aksiyomlarına uygun olarak tasarlanırlar. Böylelikle, duyarlığın yasaları saf uzam görüşünün yapısına uygun olarak şekillenir ve duyarlığın yasaları doğa yasaları olur. Kant bu düşüncesini şu şekilde dile getirir:

“Öyleyse, hiçbir şey uzamın temel aksiyomlarıyla uyummadığı sürece duyulara verilemez, duyulara verili olan her şey, onların ilkesi öznel olsa bile, bu aksiyomlarla (geometride kanıtlandığı gibi) uyummak zorundadır.”⁴⁵

Saf uzam görüşünün konusu olan ve bu görüşle uyumlanan doğanın yasaları, zihnin doğasının yasalarıdır. Bir diğer söyleyişle, doğa yasaları zihnin yasalarından başka bir şey değildir. Doğa yasaları, uzamın geometride kanıtlanmış yasalarına uygun olmak zorundadır. Örneğin, iki nokta arasına yalnızca tek bir düz çizgi çizilebilir. Uzamın geometride kanıtlanan yasalarının, uzam saf görüşünün öznel olmasından dolayı, göreceli olduğu düşünülebilir. Ancak uzam saf görüşü bütün öznelere bulunduğu ve deneyimden önce verili olduğundan, idealdir. Başka bir deyişle, uzamın aksiyomları bütün öznelere aynıdır. Nesnelere en fazla üç boyuta kadar tasarlanabiliyor olması, ya da iki nokta arasına yalnızca tek bir çizginin çizilebiliyor olması durumu her özne için geçerlidir. Geometrinin geçerliği, verili

⁴⁵ ID, s. 398

olan uzam saf görüsünde temellenir. Kant'a göre geometrinin önermeleri evrensel ya da genel bir uzam kavramından türetilmez. Geometrinin kavramları soyut kavramlar değildir, tersine, saf uzam görüsünde somut bir şekilde tasarlanırlar. Böylece, geometrinin aksiyomları görelilikten çıkıp, genel geçer olur. Kant, bu konudaki düşüncesini şu şekilde dile getirir:

“Çünkü eğer uzamın tüm özellikleri yalnızca dış duyardan edinilmişse, bu durumda, geometrinin aksiyomlarında tümevarım ile edinilen bir genellik gibi, göreliliğin bir genellik bulunuyor olurdu, bu türden genellemeler gözlemden öteye gidemez. Bu durumda, geometrinin aksiyomları, keyfi kurgulardan başka, doğanın bilinen yasalarına uygun olmaktan başka hiçbir zorunluluğu olmazdı.”⁴⁶

Kant **ID**'de, birçok Alman filozofun hala Leibniz'in ilişkisel uzam anlayışını kabul ettiğini belirtir.⁴⁷ Kant'a göre uzamın ilişkisel olduğu kabul edilirse, bu durumda, Euclidci geometriye dayanarak ortaya konan uzam anlayışı nesnel geçerliliğini yitirir. Çünkü uzam ve uzamın özellikleri deneyime dayandığı durumda, geometri bütünüyle deneyime bağlı ve tümevarımsal olurdu. Ancak Kant'a göre geometri deneyim nesnelere uygulanabilir olmasına karşın, deneyimden türetilmez. Örneğin, üçgen ne çizgi kavramından ne de üç sayısından çıkarılır. Üçgen tasarımı uzam tasarımı yoluyla kurulur. Dışarıda çizili olan herhangi bir üçgen olmaksızın, üçgen uzam saf görüsünde tasarlanabilir. Her özne aynı kurallıklarla üçgen tasarımı kurar. Kant, bütün öznelerin aynı kurallarla geometrik tasarım kurmasını zihnin doğasına bağlar. Kant'a göre zihin bir şema gibi değişmez yasalara uygun bir şekilde çalışır. Zihnin bir özelliği olan uzam da aynı kurallarla iş görür. Uzam bütün öznelerde aynı şekilde bulunduğu için, uzamda temellenen geometrinin geçerliliği de sağlanmış olur.

Kant, **DS**'de olduğu gibi **ID**'de de nesnelere sınırsız bölünebilirliğinin ve özdeşliğinin olanaksızlığının geometri yoluyla kanıtlanabilir olduğunu belirtir.⁴⁸ Örneğin, iki nokta arasına yalnızca tek bir düz çizgi çizilebilir ve bu çizgi sınırsız bir

⁴⁶ **ID**, s. 397-8

⁴⁷ Bkz. **A.g.e.**, s. 397

⁴⁸ Kant'ın bu düşüncesi *Saf Aklın Eleştirisi*'nde de karşımıza çıkar. Ancak **DS**'den farklı olarak, **ID**'de ve **SAE**'de sınırsızlığı saf uzam görüsünde temellendirir.

şekilde bölünebilir. Ya da kenar uzunlukları eşit olan bir ABC üçgeninde AB ile AC doğruları eşit olmalarına karşın, uzamdaki yönleri ve bu nedenle de sınırları farklı olduğundan, bu çizgiler örtüşemez. Bunun nedeni, geometrinin temelinde saf uzam görünümünün bulunuyor olmasıdır.

Sonuç olarak, Kant **ID**'de uzamı her ne kadar kavram olarak kullansa da, uzamı anlama yetisinin bir kavramı anlamında kullanmadığı söylenebilir. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Kant **ID**'de anlama yetisi ile duyarlılığı ayırır. Uzamı ise, hem dış duyunun formu olarak, hem de saf bir görü anlamında kullanır. Kant'a göre, zihnin bir özelliği olan saf uzam görüşü, özellikleri açısından aklın sınırlarını aşar ve anlama yetisi yoluyla açıklanamaz. Kant, saf uzam ve zaman görüşünü duyu bilgisinin iki temel kaynağı olarak alır. Kant'a göre saf uzam görüşü, doğaya ilişkin bütün bilgimizin koşuludur.

2. KANT'IN SAF AKLIN ELEŞTİRİSİ'NDEKİ UZAM

ANLAYIŞI

Kant, uzama ilişkin **Inaugural Dissertation**'da ortaya koyduğu düşünceleri büyük ölçüde **Saf Aklın Eleştirisi**'nde izler. Bunun yanı sıra Kant **SAE**'de uzama ilişkin yeni düşünceleri de ortaya koyar. Aşağıda ayrıntılarıyla ele alacağımız bu düşünceleri şöyle sıralayabiliriz:

(a) Kant ID'de, uzamın deneyimsel olmadığı için zorunlu bir tasarım olduğunu belirtir, ancak **SAE**'de uzamı a priori bir görüş olarak ortaya koyar.

(b) Bir diğer yeni düşünce, geometrinin sentetik a prioriliğidir. Kant ID'de geometrinin sentetik a prioriliğinden söz etmez. Ancak **SAE**'de geometrinin sentetik a priori olduğunu belirtir.

(c) Kant'ın **SAE**'deki kavramsal örgüsü ID'den farklıdır. Kant, ID'de sıklıkla uzam kavramından söz eder. Oysa **SAE**'de uzam bir görüş olarak ele alınır.

(d) Kant, **SAE**'de uzamı duyarlığın formu olarak değil, yalnızca dış duyunun formu olarak alır.

Kant'ın düşüncelerinde değişiklikler ve gelişmeler göz önünde bulundurulduğunda, uzama ilişkin özgün düşüncelerini **SAE**'de ortaya koyduğu söylenebilir.

Çalışmamızın Giriş Bölümünde belirttiğimiz sorulardan üçüncüsü olan '*uzam zihnin öznel koşullarına mı aittir?*' sorusunun yanıtını Kant **SAE**'de ayrıntılı bir şekilde verme çabasıdadır. Bu sorunun önemi Kant'ın dizgesi içinde kilit rol oynar. Çünkü bu sorunun yanıtlanması amaçlanırken, a priori bilmenin olanağı ortaya konur. Buna göre a priori bilmenin zemini her öznede bulunan bilme yetileridir. Kant, bu yetilerini *duyarlık*, *anlama yetisi* ve *akıl* olarak belirler. Bu bağlamda uzam duyarlığın bir formudur.

Nesnelere ilişkin bilgiler, duyarlık ve anlama yetisi yoluyla ortaya çıkar.⁴⁹ Duyarlık yoluyla dışımızdaki nesnelere verilir. Anlama yetisi yoluyla da, bu nesnelere düşünülür. Kavramların kaynağı anlama yetisidir; görülerin kaynağı ise, duyarlıktır.⁵⁰ Kant, duyarlık ve anlama yetisini şu şekilde açıklar:

“Nesnelere etkilenmemiz yoluyla tasarımları edinme yetisi duyarlık olarak adlandırılır. Bunun yanında, anlama yetisi yoluyla, nesnelere düşünülür ve ondan kavramlar doğar.”⁵¹

Kant açısından, deneysel bir bilgide duyarlığın üstlendiği görevi belirleyebilmek, uzamı ortaya koymak açısından önemlidir. Bunun için, bir nesneye ilişkin bir bilgiyi oluşturan yetiler ayrıştırılır. Böylece, anlama yetisinin kavramları yoluyla nesneye kattığı her şey dışarıda bırakılır. Kant’a göre bilgide anlama yetisinin işlevleri dışarıda bırakılınca, geriye deneysel görüş kalır. Ancak deneysel görüş de henüz yalın değildir. Deneysel görüş ayrıştırıldığında, elimizde görüşün formları ile görüşü oluşturan çeşitlilik kalır. İşte duyarlığın formları uzam ve zamandır.⁵² Görüldüğü gibi Kant, uzam bize gelen çeşitliliğe biçim veren öznel bir form olarak belirlemiştir.

Bu yüzden deneysel kökenli bir bilgide uzamın işlevi, nesnenin verilmesini belirler. Kant’a göre, nesnelere duyarlığın formu olan uzamın koşullarına uygun olarak verilir. Bu koşullar birer uzam aksiyomu olarak karşımıza çıkar. Şimdi uzamın aksiyomlarını ele alalım.

2.1. Uzamın Aksiyomları

Kant, **SAE**’de uzamın özelliklerini açıklama edimini uzamın açıklaması olarak adlandırır. Uzamanın açıklanması yoluyla uzamın aksiyomları ortaya konur. Açıklama, uzamın metafiziksel açıklaması ve uzamın transendental açıklaması

⁴⁹ Bkz. A15/B29

⁵⁰ Karş. A19/B33

⁵¹ A19/B23

⁵² Karş. A22/B36

olmak üzere iki bölümde ele alınır. Metafiziksel açıklamada ilkin, uzamın deneyimsel değil, a priori olduğu ortaya konur. İkinci olarak da, uzamın kavram olmadığı, ama a priori görü olduğu belirtilir. Uzamın transendental açıklamasında ise, saf uzam görüşü üzerinde durulur ve bu açıklamada uzam sentetik a priori bilgilerin olanağı olarak ele alınır.⁵³ Bir diğer söyleyişle, metafiziksel açıklamada uzamın yapısı üzerinde durulur. Transendental açıklamada ise, geometrinin olanağı olarak uzam ele alınır.

Açıklama yoluyla ortaya çıkan uzam aksiyomlarının ortak noktası, uzamın a prioriliğine vurgu yapmasıdır.⁵⁴ Aşağıda her iki açıklamayla ortaya çıkan uzamın aksiyomlarını da ayrıntılarıyla ele alacağız. Ancak bu noktaya geçmeden uzamın aksiyomları üzerinde duralım.

Kant, **SAE**'de uzama ilişkin beş aksiyom ortaya koyar. Bunlar şöyledir:

- (i) Uzam deneyimden önce verilidir.
- (ii) Uzam a priori zorunlu bir tasarımıdır.
- (iii) Uzam saf bir görüdür.
- (iv) Uzam sınırsızdır.
- (v) Uzam geometrinin olanağıdır.

İlk iki aksiyomu ikinci bölümde ele alacağız. Diğer üç aksiyomu da üçüncü bölümde ele alacağız.

Uzamın ilk aksiyomuna göre, herhangi bir nesneye ilişkin deneyimi edinmek için, uzam tasarımı bulunuyor olmalıdır. Kant açısından bunun iki nedeni bulunur:

(1) Bunlardan ilkinine göre, uzam dışarıdaki herhangi bir nesnenin görülmesinin koşuludur.

(2) İkincisine göre, uzam dışarıdaki nesnelere hem kendimizden hem de birbirlerinden ayırabilmemizin koşuludur.

⁵³ Bkz. B40

⁵⁴ Bkz. A23/B38

Kant ID’de olduğu gibi, SAE’de de uzamın deneyimden önce verili olduğunu düşünür. Kant bu düşüncesiyle, Newton ve Leibniz’in uzam anlayışlarından bütünüyle ayrılır. Çünkü hem Leibniz hem de Newton’da uzam, ister mutlak olsun ister ilişkisel olsun, nesnelere olan ilgisi üzerinde ortaya çıkmaktaydı.⁵⁵ Kant ise, uzam ile nesne arasına kesin bir ayırım koyar. Uzam nesnelere ve nesnelere ilişkilerinden bütünüyle ayrıdır. Kant’ın bu anlayışını açabilmek için, nesnelere ilişkin bilgilerin nasıl oluştuğunu göz önünde bulundurmak gerekir.

Kant açısından, nesnelere ilişkin bilginin oluşabilmesi için iki koşul bulunur. Bunlardan ilki, duyarlılığın koşullarıdır. İkincisi ise, anlama yetisinin koşullarıdır. Uzam, Kant’a göre, anlama yetisinin değil, duyarlılığın bir koşuldur. Başka bir söyleyişle, uzam anlama yetisinin nesnelere üzerine düşünmesi sonucunda ürettiği bir kavram değildir. Çünkü uzam anlama yetisinden önce işleyişe geçmiştir.

Nesnelere ilişkin bilgiler oluşurken zihinde çeşitli işlemler gerçekleşir. İlk, dışarıdaki nesnelere etkileri dış duyarlılık yoluyla edinilir. Daha sonra, bu etkiler bir görü çeşitliliği oluşturur. Bir çeşitlilik olarak ortaya çıkan görü, duyarlılığın formları olan uzam ve zaman yoluyla birlik kazanır.⁵⁶ Bu yolla, nesneye ilişkin bir tasarım ortaya çıkar. Bu aşamaya kadar bu tasarım henüz bir bilgi değildir. Başka bir söyleyişle, kavramlar henüz bu işlemlere katılmamıştır. Bu şekilde düşünülüşünde, Kant açısından uzamın anlama yetisinde türetilen bir kavram olmadığı söylenebilir.⁵⁷ Çünkü, yukarıda da belirtildiği gibi, uzam nesne tasarımı için duyarlılığın koşulu olarak iş görür. Kant, bu konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde dile getirir: “Uzam, dış deneyimlerden edinilmiş deneyimsel bir kavram değildir.”⁵⁸ Uzam, nesnelere verilmelerinin koşulu olan duyarlılığın bir formudur.

Kant’ın görü ve kavram arasında, nesne tasarımı açısından yapmış olduğu ayırım, kavramsal olmayan uzamın yapısını anlamamız açısından önemlidir. Kant

⁵⁵ Birinci bölümde ele aldığımız gibi, Newton uzamı, nesnelere içinde bulunduğu mutlak bir alan olarak anlamaktadır; Leibniz ise, uzamı nesnelere ilişkilerinden türetilir.

⁵⁶ Karş. B103

⁵⁷ Benzer şekilde, Kant, ID’de, uzamın deneyim yoluyla türetilen ya da soyutlama yoluyla edinilen bir kavram olmadığını belirtir. Bkz. ID, s. 395

⁵⁸ A23/B38

SAE’de görü ile kavram ayrımı temeline dayanarak uzamın deneyimsel bir kavram olmadığını söyler. Deneyimden önce verili olan uzamın görüsel yapısı, görü ve kavram ayrımının yapılması yoluyla ortaya çıkar. Şimdi Kant’ın bu konudaki görüşlerini konu edelim.

2.2. Görü ve Kavram Ayrımı

Yukarıda da belirtildiği gibi, nesnelere bilgisinin oluşması için iki temel koşul bulunur. Bu koşullardan ilki nesnenin verilmesiyle ortaya çıkan görü; ikincisi ise, nesnenin düşünülmesini sağlayan kavramdır. Dolayısıyla nesnenin bilgisi görü ve kavram yoluyla ortaya çıkar. Görülerin kaynağı duyarlılıktır; kavramların kaynağı ise, anlama yetisidir. Görüler, duyarlılığın koşullarına göre belirirken, kavramlar anlama yetisinin koşullarına göre üretilir. Duyarlılığın koşulları uzam ve zamandır. Anlama yetisinin koşulları ise, kategorilerdir.

Bir bilginin nesneyle olan ilgisi görüler yoluyla kurulur. Nesnelere uzamsal özellikleri görüler yoluyla edinilir. Nesne verili olduğu sürece bir görüden söz edilebilir. Başka bir söyleyişle, nesnelere etkilenmemizin sonucu olarak görüler ortaya çıkar. Kant, görü ile ilgili olarak şunu söyler:

“Hangi yolla olursa olsun ve ne anlama gelirse gelsin, dolaysız olarak nesnelere ilişkili olan ve bütün düşüncesinin yöneldiği anlamda, bir bilgi nesnelere ilişkili ise bu **görüdür.**”⁵⁹

Kant, nesne tasarımlarını görüler ve kavramlar olarak böler. Kant’a göre, kavram genel tasarımdır; görü ise, nesnelere tekil birer tasarımdır. Kavramlar işlevlere dayanır ve işlevler yoluyla farklı tasarımlar tek bir kavram altında toplanabilir.⁶⁰ Görüler ise, etkilenimlere dayanır. Nesnelere dolaysız ilişkili olan görüler deneyimsel görü olarak adlandırılır.⁶¹ Deneyimsel görüler olmaksızın,

⁵⁹ A19

⁶⁰ Bkz. A19/B 23, A42/B59, A68/B93 ve A320/B377

⁶¹ A20/B34

kavram ile nesne ya da düşünce ile dış dünya arasında herhangi bir ilgi kurmak olanaksızdır.

Deneyimsel görümlerin nesnelere olan ilgisi dolaysızdır. Ancak kavramlar için aynı durum söz konusu değildir. Genel tasarımlar olan kavramlar, görünüm sundukları üzerine düşünme sonucunda ortaya çıkar. Başka bir söyleyişle, kavramların nesnelere olan ilgisi görümler yoluyla kurulduğundan, kavramlar nesnelere dolaylı tasarımıdır. Bu nedenle, kavramın nesneyle olan ilgisi dolaylıdır. Görümler ise, nesnelere dolaysız tasarımı oluşturur. Kant'ın bu ayrımı yoluyla, uzamın kavram olmadığı görülür. Çünkü uzamın nesnelere ilgisi dolaysızdır. Nesnelere, duyarlılığın formu olan uzamdan geçerek verilir. Kant bu konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde açıklar:

“Görünüm dışında hiçbir tasarım nesneyle dolaysız bir şekilde ilişkili değildir, bir kavram nesneyle asla dolaysız ilişki kuramaz, ancak onun diğer herhangi bir tasarımıyla ilişkili olur (ister bu bir görü ya da kavram olsun). Yargı, bu nedenle, bir nesnenin dolaylı bir bilgisi, onun bir tasarımının tasarımıdır.”⁶²

Görü ve kavram yer değiştiremez. Başka bir söyleyişle, anlama yetisi ve duyarlıktan biri, diğerinin yaptığı işi üstlenemez.⁶³ Kant, burada görü ve kavram arasında kesin bir ayrım koyar. Transendental Estetik'te Kant, tekil tasarımlar olan görümleri duyarlılığa bağlar. Bu nedenle, görümlerin kaynağı olan duyarlılık estetiğin alanında kalır; anlama yetisi ise, mantığın alanında kalır. Kant bu düşüncesini şu sözlerle ortaya koyar:

“Anlama yetisi herhangi bir şeyi görülemeye yetkinsizdir, ve duyular herhangi bir şeyi düşünmeye yetkinsizdir. Yalnızca onların birleşmesinden bilgi doğabilir.”⁶⁴

Görüldüğü gibi, Kant'a göre, kavramların üretildiği yeti olan anlama yetisinde, nesnelere görümlerinin nasıl ortaya çıktığı araştırılmaz. Çünkü, anlama

⁶² A68/B93

⁶³ Bkz. A51/B75

⁶⁴ A52/B76

yetisi duyuşal görülerin nesnelere düşünme yetisidir.⁶⁵ Bir bilginin oluşmasında anlama yetisinin işlevi, duyarlık yoluyla edinilen görüler üzerinde düşünmedir. Anlama yetisi, görülerin nasıl verileceğiyle ilgilenmez. Bu duyarlığın işidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kant'a göre, kavramlarla düşünürüz ve bütün düşüncemiz görülerle ilişkilidir.⁶⁶ Bu iki yetiden biri olmaksızın nesne bilgisi olanaksız olur. Kant'ın da belirttiği gibi, kavramsız görüler kör, görüsüz kavramlar da boşdur.⁶⁷

Anlama yetisi ve duyarlık birbirinden bağımsız bir şekilde işleyen iki yetidir. Bir diğer söyleyişle, kavram olmaksızın bir görü bilgi vermese de, görü olmayı sürdürür. Anlama yetisinin kategorileri, nesnelere görüleme koşullarını içermediğinden, nesnelere anlama yetisi olmaksızın da görünebilir.⁶⁸ Bu nedenle, kavramsız görülerden de söz etmek, Kant açısından, olanaklıdır. Herhangi bir nesneye ilişkin ilk izlenimi kavramsallaştırmaya, dolayısıyla da, düşünmeye dönüştürmek zorunlu değildir. Bir diğer söyleyişle, bütün görülerin kategorilere uygulanması zorunlu değildir. Kant'a göre, anlama yetisinin bir işlevi olmaksızın nesnelere ilişkin görüler bize verilmeye devam eder.⁶⁹ Bu durum, anlama yetisi için de geçerlidir. Kant'a göre, bütün bilgimizin deneyimle başlaması, tüm bilgimizin deneyimsel olmasını gerektirmez.⁷⁰ Duyuların sağladıklarına başvurmaksızın, anlama yetisinde bilgi ortaya çıkabilir.

Kant'ın anlama yetisini ve duyarlığı işlevleri bakımından ayırması, uzamın kavramsal olmayan yapısını anlamamızı kolaylaştırır. Anlama yetisinin kavramlarını dışarıda bırakıp, görülerin ne olduğunu ele almanın yerinde olduğunu düşünmekteyiz. Buna göre, Kant, görülerin kendilerinde bir çeşitliliği içerdiğini belirtir.⁷¹ Bu görü çeşitliliği uzam ve zaman koşulları altında birliğini kazanır.

⁶⁵ Bkz. A51/B75

⁶⁶ Karş. B33

⁶⁷ Karş. A51/B75, Wilson'a göre, bir görünümün kör olmasının nedeni, görünümün bir bilgide diğer görülerle ilişkisini kurup başka sentezlere ulaşılmamasındandır. Bkz. **Kirk D. Wilson**, "Kant on Intuition", *The Philosophical Quarterly*, Vol. 25, No.100 (Jul. 1975). Blackwell Publishing, s. 248.

⁶⁸ Bkz. A90/B122 ve A89/B122

⁶⁹ Karş. A90/B122

⁷⁰ Karş. B1

⁷¹ Bkz. A99. Kant, görünümün çeşitliliğinin izlenimlerin birliğinden oluştuğunu belirtir. Bu çeşitliliğin tasarlanması için görü tamalğının sentezi yoluyla düzenlenir ve bir tasarım ortaya çıkar.

Görüler birer sentetik birliktir. Görüler uzam ve zaman yoluyla sentezlenir ve birlik kazınır. Uzam dışsal etkiler düzenler ve bir çeşitlilik olarak sunar, zaman da uzamın sunduğu bu çeşitliliği ayrıştırır ve daha sonra ardışık izlenimleri birleştirir. Bu yolla nesne tasarımı olanaklı olur. Kant uzam ve zamanın bu ediminin tam algının saf sentezi olarak adlandırır.⁷² Kant'a göre, tamalgının böyle bir sentezi olmaksızın, ne uzam ne de zaman tasarımı kavranabilir olur. Uzam ve zamanın iğerdiği görü çeşitliliğini Kant şu şekilde anlatır:

“Uzam ve zaman ve onların [uzam ve zamanın] bütün parçaları **görülerdir**, böylece kendilerinde iğerdikleri bu çeşitlilikle tekil tasarımlardır (Transendental Estetik'e bak), böylece onlar yalnızca birçok tasarımda taşınan aynı bilinç anlamında kavramlar değildir, ama daha çok birçok tasarımın iğerildiği ve onda bilincine varıldığı tek bir tasarımdır; onlar [uzam ve zaman] böylece bileşik olarak bulunur, ve bu nedenle bilincin birliği, **sentetik** ama yinede kökensel olarak, onlarda bulunmuş olmalıdır.”⁷³

Kant'ın bu düşüncesine dayanarak, uzam ve zamanın anlama yetisinin kavramları olmadığını, ama duyarlığın formları olduğu söylenebilir. Kant'a göre, olanaklı bir deneyimde anlama yetisinin kategorileri düşünmenin koşullarını temsil ederken, uzam ve zaman da görünün koşullarını temsil eder.⁷⁴ Bu nedenle, olanaklı bir deneyimde uzamın işleyişini ve içeriğini görebilmek için kavramlara değil, görülere bakılır. Kant açısından uzam, nesnelere ilişkin düşünmelerin koşulu değil, nesnelere bize nasıl verileceklerinin koşuludur.⁷⁵ Uzam, olanaklı deneyim için görüyü sağlar. Görü maddesini duylardan, formunu ise, uzam ve zamandan alır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, uzam ve zaman, deneyimsel bir görü çeşitliliğini birleştirir ve onu bir tasarıma dönüştürür. Ancak anlama yetisi bu işleme katılmaksızın, bilgi ortaya çıkmaz. Kant'a göre, uzam olmaksızın nesne tasarımı olanaksızdır. Bu nedenle, nesne tasarımı için uzamın bulunuşu zorunludur. Buradan iki sonuca ulaşılır:

(i) Duyarlığın formu olan uzam bir bilgi değildir.

(ii) Uzam, olanaklı bir deneyim ve bilgi için a priori bulunur.

⁷² Karş. A99

⁷³ B136. Dipnot.

⁷⁴ Karş. A111

⁷⁵ Bkz. B137 ve A320/B377

Görü ve kavram ayırımına dayanarak, uzamın anlama yetisinde üretilen deneyimsel bir kavram olmadığı söylenebilir. Kant'a göre uzam deneyimden önce verilidir ve deneyimin olanaklı olması için a priori bulunur. Olanaklı deneyim uzam ve zamanını varsayar ve nesnelere uzam ve zamanın koşullarına uygun bir şekilde verilir. Görüldüğü gibi, Kant'a göre, uzam varsayılmaksızın, herhangi bir görüden söz etmek bütünüyle olanaksızdır. Kant'a göre uzam, görünümün a priori formudur. Kant bu düşüncesini şu şekilde açar: "Böylece yalnız dış duyuşsal görünümün formu, uzam, henüz bilgi değildir; o yalnızca olanaklı bir bilgi için görünümün çeşitliliğini a priori verir."⁷⁶ Uzamın ilk iki aksiyomundaki temel vurgu, uzamın görüler için ve nesne tasarımları için a priori bulunması yönündedir.

Kant açısından uzam yalnızca deneyimden önce verili olmasından dolayı a priori değildir. Bunun yanında, uzam, uzamsal nesne tasarımının olanağı olması ve dış duyunun formu olması anlamında da a priori'dir. Uzamın a priori yönünü ortaya koymak önce, bundan sonraki iki bölümde uzam ile uzamsal nesne ayırımını yaparak, dış duyunun formu olma anlamında uzamın ne olduğunu ele alacağız. Uzamsal nesne ile uzam ayırımı ve dış görünümün formu, uzamın uzamsal nesne tasarımı için a priori zorunlu bir tasarım olarak ortaya çıkmasının yollarını açmaktadır.

2.2.1. Uzamsal Nesne ve Uzam

Kant açısından uzam, uzamsal nesnelere ve bu nesnelere uzamsal ilişkilerinden farklıdır. Kant'a göre uzam, dışsal olanın etkilerinden türetilmez; tersine, uzam dışsal olanın belli ilişkiler içinde görülmesinin koşuludur. Uzam ve uzamsal nesne ayırımı şu şekilde sıralanabilir:

- (i) Uzam, uzamsal olanın bizim için olanağıdır.
- (ii) Uzamsal olana ilişkin deneyimlerimiz uzam yoluyla ortaya çıkar.
- (iii) Uzamsal olan, dışımızdaki nesnelere karşılık gelir.

⁷⁶ B137

(iv) Uzam, dışımızda değil, bizdedir.

Kant'a göre, uzamsal nesnelerin görüleri uzam yoluyla ortaya çıkar. Uzamsal nesneler dışımızdadır ve tek bir uzamda birbirlerine göre konumlanır. Bu nesneler tek bir uzamı paylaşır, ancak onların yerleri farklıdır.⁷⁷ Uzamsal nesneler yer değiştirebilir, kendileri de değişebilir, ancak her zaman uzamsal ilişkide olurlar. Başka bir söyleyişle, onlar ne olursa olsun, nesneler uzamsal ilişkiye girer.

Uzamsal nesnelerle olan ilgi duyular yoluyla sağlanır ve bu ilgi, Kant'a göre, dolaysız bir ilgidir. Görüler yoluyla şeylerin kendilerine değil, onların görünüşlerine ulaşabilir. Başka bir söyleyişle, Kant'a göre, verili olan şeyin kendisi değil, görünüşüdür. Bu nedenle, görünün nesnesi ile şeyin kendisi birbirinden farklıdır. Dış duyularımız yoluyla yalnızca dışımızdaki şeylerin görünüşlerine ilişkin veriler edinilir. Uzam yoluyla ne kendinde şeylerin tasarımları ne de bu şeylerin birbirleriyle olan ilişkileri tasarımlanır. Kant açısından, uzam kendinde şeyin değil, yalnızca dış görünün formudur.

2.2.2. Dış Görünün Formu

Kant'a göre uzam dış görünün formudur. Görünün formu, görünüşlerin uzam ve zaman yoluyla düzenlenmesi anlamında alınır. Kant, görünün formu olan uzamı şu şekilde açıklar:

“Uzam yalnızca dış görünün (biçimsel görü) formudur, ancak dışsal olarak görülenmiş olabilen gerçek bir nesne değildir. Uzam, onu belirleyen (dolduran ya da sınırlayan), ya da daha çok, onun formuna uygun olarak deneyimsel görü veren tüm şeylere önsel olarak, mutlak uzam adı altında, hem kendilerinde varoldukça hem de sonradan verilebilecek görünüşlere eklenebildikleri sürece, dışsal görünüşlerin olanaklılığından başka bir şey değildir.”⁷⁸

⁷⁷ Ward Kant'ın uzamın tekliğine ilişkin düşüncesine farklı bir yaklaşım sunar. Ward'a göre, Kant yalnızca tek bir uzamın olduğunu belirtmez. Ona göre, insanın uzamsal ve zamansal deneyimleri tek bir ortak uzamın parçaları olmalıdır. Ward, Kant'ın tek bir uzamın olduğunu değil, ama tek bir uzamı tasarımılayabileceğimizi belirttiğini düşünür. **Ward, “The Unity of Space and Time”, Cambridge University Press, Philosophy, Vol. 42, No. 159 (Jan., 1967), s. 68**

⁷⁸ A429/ B457

Kant'a göre, dışsal nesnelerin görünüşlerine ilişkin tasarımlarımız dış grmzn formu olan uzam yoluyla belirlenir. Ancak dışsal nesnelere olmaksızın, Kant'a göre, deneyimsel bir uzam tasarımı olamaz. Başka bir söyleyişle, deneyimsel görünün olanaklı olması için dışsal nesnenin edimsel bulunuşu gereklidir. Dışsal nesne, uzam ve zamanda ortaya çıkan görünüşün gereçlerini sağlar. Kant dışsal nesneyi, hiçbir zaman kendinde şey olarak almaz. Dışsal şeyden anlaşılan, dış duyunun formları olan uzam ve zamanda ortaya çıkan görünüştür.⁷⁹ Kant'a göre, zihnimizde dışsal nesnelerin yalnızca görünüşleri ortaya çıkar. Kant'ın bu konuyla ilgili düşüncesi şöyledir: "Uzam ne kendinde şeylerin herhangi bir özelliğini ne de onların birbiriyle olan ilişkisini sunar, e.d., kendinde şeyleri ilgilendiren belirlenimi sunmaz ve eğer biri görünün bütün öznel koşullarını soyutlamış olsaydı yine de geriye [uzam] kalırdı."⁸⁰ Kant'ın bu düşüncesinden şu üç sonuca ulaşılır:

(i) Uzam tasarımı yoluyla uzamsal nesnelerin ilişkileri grlenir.

(ii) Uzam tasarımı yoluyla kendinde şeylerin özellikleri ya da ilişkileri grlenemez.

(iii) Uzamsal zellikler ya da ilişkiler kendinde şeylerden bütünüyle farklıdır.

Kant açısından, şeylerin kendilerine ilişkin tasarımlar edinmek olanaksızdır. şeyin kendisi ile zihin arasında doğrundan bir ilişki kurulamaz. Kendinde şeylerin dünyası bizim kavrayışımızın ya da bilgi yetilerimizin sınırlanırının ötesindedir. Kavrayışımıza nesne olmak, Kant'a göre, olanaklı deneyimde verili olmayı gerektirir. Olanaklı deneyimde verili olabilen nesne zorunlu olarak uzamsal olmalıdır. Başka bir değişle, grlenmiş olan nesne uzamsal olmalıdır.⁸¹ Ancak kendinde şeyin uzamsal olması zorunlu değildir. Başka bir söyleyişle, kendinde şeyin

⁷⁹ Karş. A492-4/B520-22

⁸⁰ A26/B42

⁸¹ Guyer'in yorumuna göre, dış deneyimin uzam-zamansal nesnesi zihne bağlıdır; ancak, kendinde şey zihne bağlı değildir. Guyer'e göre Kant'ın vurgusu algılanan nesnenin zorunlu olarak uzamsal ve Euclidci olması değil, daha çok, eğer bir nesne algılanmışsa o nesne zorunlu olarak uzamsal ve Euclidcidir. Bkz. **P. Guyer, Kant and the Claims of Knowledge**, Cambridge University Press, Cambridge, 1987, s. 363-4

uzamsal olup olmadığını bilemeyiz. Bu nedenle, deneyimde verili olanın kendinde şey olduğunu söylemek yerinde olmaz.

Kendinde şeylere ilişkin herhangi bir belirlenimde bulunamayız. Kant'a göre, ister görelî isterse de mutlak olsun, kendinde şeylerin varlığını önceleyen herhangi bir belirlenimde bulunulamaz. Kendinde şeyler uzam ve zamanın sınırlarının dışında kalır. Bu nedenle, kendinde şeyler ile zihin arasında ilgi kurulamaz. Anlama yetisinin kategorilerine uygulanan görümler uzam ve zaman yoluyla edinilir. Kendinde şeyler uzam ve zaman yoluyla edinilmediğinden, anlama yetisine sunulamaz. Bir diğer söyleyişle, kendinde şeylerin ne oldukları ya da ne olmadıkları, ne olabilecekleri ya da ne olamayacakları hakkında konuşamayız. Kant, bu düşüncesiyle, hakkında konuşulabilecek alanı sınırlar. Kant açısından, yalnızca deneyim nesnelere ve deneyimde ortaya çıkan görünümler ile ilgili konuşabiliriz ya da belirlenimde bulunabiliriz. Bu nedenle, nesnelere uzamsal ve zamansal özellikleri görünümlere ilişkindir.

Kant, görünümün belirlenmemiş nesnesini görünüm olarak adlandırır.⁸² Görünümlerini edindiğimiz nesnelere, bizden ya da zihnimizden bağımsız bir şekilde, dışımızda varoluşlarını sürdürür. Bir diğer söyleyişle, kendinde şey duyarlığının koşullarından etkilenmez. Belirlenimlerimiz, uzam ve zaman yoluyla ortaya çıkan tasarımlarla ilgilidir. Tasarımlar, bu bakımdan, kendilerinde şeylerden farklıdır.⁸³ Kant'ın bu konuya yaklaşımı aşağıdaki şekildedir:

“Duyarlık ve onun alanı, yani görünümlerin alanı, kendilerinde anlama yetisi yoluyla sınırlandırılmıştır, bu bakımdan onlar kendinde şeylerle ilgilenmez, ancak yalnızca, öznel yapıma uygun olarak, şeylerin bize görünüm biçimiyle ilgilenir. Bu, bütün Transendental Estetiğin sonucu, ve genel olarak bir görünüm kavramını doğallıkla izler, bu kavrama kendisinde görünüm olmayan bir şey karşılık geliyor olmalıdır, çünkü görünüm kendi başına ve tasarım tarzımızın dışında bir şey olmayabilir; böylece, eğer sabit bir döngü olmazsa, emin olmak için, “görünüm” kelimesinin zaten duyuşsal olan herhangi bir şeyin dolaysız tasarımıyla ilişkili olduğu gösterilmiş olmalıdır, ancak (görümümüzün formunun temeli olan) duyarlığımızın yapısı olmaksızın, kendinde şey herhangi bir şey, e.d., duyarlığımızdan bağımsız bir nesne olmalıdır.”⁸⁴

⁸² Bkz. A19/B33

⁸³ Bkz. A493/B521

⁸⁴ A251-52

Kant'a göre duyarlılığın alanı görünüşlerle sınırlıdır. Görünüşler zihinde ortaya çıkar. Bir diğer söyleyişle, görünüşler duyarlılığın formu olan uzamın koşullarına bağlıdır. Duyarlık şeylerin bize görünüş biçimiyle ilgilenir. Kant'a göre dış duyunun formu olan uzam yoluyla şeylerin sadece ilişkileri görülür. Kant bu düşüncesini şu şekilde dile getirir: "Ve maddede kavrayabileceğimiz her şey yalnızca saf ilişkilerdir (onların iç belirlenimleri olarak adlandırdığımız yalnızca karşılaştırmalı olarak içseldir); ancak onlar arasında kendine-yeterli ve kalıcı olanlar da bulunur, onlar yoluyla belirli bir nesne bize verilir."⁸⁵ Ancak kendinde şeyin içsel özellikleri ya da doğaları yalnızca ilişki yoluyla bilinemez.⁸⁶ Çünkü kendinde şey yalnızca ilişkiden oluşmaz. Bu nedenle, dış duyunun nesnelere kendinde şeyler değil, ama sadece görünüşlerdir.

Uzamsal nesnelere zihne bağlı olması, dış duyunun nesnelere kendilerinde bütünüyle zihinden bağımsız olduğu anlamına gelmez. Kant'ın da belirttiği gibi, dış duyunun formu olan uzam, kendinde şeylerin içeriğini değil, ama nesnelere görünüşlerinin ilişkilerini sunar. İlişki duyarlılığın formları olan uzam ve zaman yoluyla ortaya çıkar. Bu nedenle, kendinde şeylerin bütünüyle zihinden bağımsız olduklarını söylemek yerinde olmaz. Böylelikle, görünüşler ile kendinde şeyler arasında bir uygunluk olduğu söylenebilir. Diğer türlü, kendinde şeylerin bulunduğu alana ilişkin herhangi bir saptama yapmak olanaksız olurdu. Bunun yanında, dışsal şey olmaksızın görünüşün olduğunu söylemek de yerinde olmazdı. Çünkü görünüş, dışımızdaki herhangi bir şeyin görünüşüdür.⁸⁷ Kant'ın bu konudaki düşüncesini

⁸⁵ A285/B341

⁸⁶ Karş. A49/B67. Kant'ın şeylerin içsel özellikleriyle anlattığı, şeylerin ilişkileri soyutlandığında geriye kalandır. Bkz. A284/B339

⁸⁷ Bu görüşümüzü destekleyen çeşitli yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birine göre, kendinde şey deneyimimize doğrudan konu olmasa da, deneyimimize eşlik eder. Buna göre : "Kendinde şey hiçbir şekilde bütünüyle bir şey olamaz çünkü Kant'ın düşündüğü 'şey' her zaman fenomenal nesneye, e.d., anlama yetisinin kategorileri ve görünüm formları yoluyla kurulmuş belirli bir nesneye işaret eder. Ne de kendinde şey tümüyle deneyimin dışında olan anlamında gerçekliğe işaret edebilir. Yine de Kant deneyimin nesnelere 'yalnızca görünüşler' olarak adlandırır, bu söyleyişle deneyimde gerçeklikten ayrı alanı biliriz demek istemez." Bkz. **Richard F. Grabau**, "Kant's Concept of the Thing in Itself: An Interpretation, The Review of Methaphysics", Vol. 16, No. 4 (Jun., 1963), s. 770, Published by: Philosophy Education Society Inc., Allison'a göre, dışarıda görünen bir şey olmaksızın görünüşün olduğunu söylemek Kant açısından yerinde olmaz. Bkz. **H. Allison**, **Kant's Transcendental Idealism**, Yale University Press, London 2004, s. 55

SAE'nin A baskısında şu şekilde dile getirir: “ Çünkü eğer duyular bize bir şey görüldüğü gibi sunuyorsa, bu durumda bu şey aynı zamanda kendide bir şey olmalıdır...”⁸⁸ Kant benzer düşüncüyü SAE'nin B baskısında ise, aklın olanaklı bütün bilgisinin deneyim nesneleriyle sınırlandığını ve nesnelere kendilerinde ne olduklarını bilmediğimizi belirtir. Ancak Kant, bu nesnelere kendilerinde ne olduklarını bilmesek de, onları kendinde şeyler olarak adlandırmanın yerinde olduğunu düşünür, çünkü diğer türlü, nesne olmaksızın görünüşlerden söz etme yanılığımıza düşülür.⁸⁹

Kant'ın yukarıda ortaya koyduğumuz düşüncesinden hareketle, kendinde şeyleri görünüşler için gerekli içerikleri sağladıklarından, tümüyle deneyimin dışına atmanın yerinde olmadığı söylenebilir.⁹⁰ Dış duyu yoluyla kendinde şeyleri özellikleri görülenemediği göz önünde bulundurularak, kendinde şeyler dış duyunun nesnelere olarak alınabilir.

Nesnelere ilişkin bütün bilgimiz görüler yoluyla edinildiğinden, kendinde şeylerin zihinden ayrı doğalarının olup olmadığı bilinemez. Ancak, kendinde şeylerin ya da dışsal şeylerin duyularımız yoluyla sınırlandığını söylemek yerindedir. Çünkü dışsal şeylerin duyular üzerindeki etkileri uzamın koşullarına uygun olmalıdır. Bu koşullar duyarlılıkta, bir diğer söyleyişle, uzam ve zaman ile birlikte, öznedey ortaya çıkar. Dış duyu etkileyen şeyler uzam yoluyla belirlenir. Kant'a göre uzam dışsal şeylerin koşulu değil, bu şeylerin bize nasıl görüneceklerinin koşuludur. Örneğin, uzam yoluyla nesnelere en fazla üç boyutlu olarak görülür, ya da özellikleri açısından benzer olan nesnelere uzamda farklı konumlara yerleştirilerek tasarlanır. Dışsal şeyler uzamın koşullarına uygun olarak tasarlanması zorunludur. Bu bağlamda, uzamla ortaya çıkan koşullar uzamın a priori zorunlu yönüne karşılık gelir.

⁸⁸ A249

⁸⁹ Bkz. Bxxvi-ii

⁹⁰ Neisser'e göre, eğer görünüm formları gerçekliğin formlarından farklı olsaydı, bu durumda, insan zihni dünya hakkında saptama yapamazdı. Bkz. **Hans P. Neisser**, “**Are Space and Time Real?**”, International Phenomenological Society, Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 31, No. 3 (Mar., 1971), s. 425

2.3. Uzamın A prioriliği

Kant, hem ID’de hem de SAE’de, uzamın nesne tasarımı için a priori bir tasarım olduğunu belirtir.⁹¹ Uzamla birlikte nesne tasarımları için zorunlu koşullar ortaya çıkar. Bu koşullar şu şekilde sıralanabilir:

- (i) Dışsal olan için uzam varsayılır.
- (ii) Duyuların düzenlenmesi için uzam varsayılır.
- (iii) Dışsal nesnelere ayırtmak için uzam varsayılır.

Kant’a göre, uzamdaki şeyleri (i) dışarıda, (ii) yan yana ve (iii) ayırıştırarak tasarımlarız. Kant açısından, uzamsal nesnelere bu üç yolla tasarımlamaktan başka yolla tasarlanamaz. Uzam, bu üç işlevinden dolayı, uzamsal şeylere ilişkin tasarımlarımız için zorunlulukla varsayılır. Kant, bu düşüncesini şu şekilde gerekçelendirir:

“Çünkü dışımdaki herhangi bir şeyle (yani, uzamda kendimi bulduğumdan farklı bir yerdeki herhangi bir şeyle) ilgili belli duyumları düzenlemek için, böylece onları dışarıda ve birbirlerine göre <yan yana> olarak, böylelikle de yalnızca farklı değil ama farklı yerlerde olarak tasarlamam için, uzam tasarımı zaten onların temeli olmuştur.”⁹²

Uzamın ilk (i) zorunlu koşulu göz önünde bulundurulduğunda, dışsallık dışımızda olan herhangi bir nesnenin bulunuşuyla söz konusudur. Dışsal nesne ile aynı uzamsal yeri paylaşmadığımızdan dolayı, bu nesnenin dışımızda olduğunu söyleriz Dışsal olan, dış duyumumuzun nesnesine karşılık gelir. Dışsal nesnelere niteliklerine ilişkin veriler duyumlar yoluyla edinilir. Uzam dışsal bir şey değildir. Uzam, dış duyumumuzun formudur ve dış duyunun koşullarını belirler. Kant açısından uzam dışsal olan herhangi bir şey değildir ve bizde bulunmasının dışında hiçbir

⁹¹ Karş. ID, s. 395

⁹² A23/B38

anlam taşımaz.⁹³ Uzam olmaksızın dışsal nesne verilemez. Kant'a göre uzam dışsal nesnenin verilmesi için a priori bulunur.

Uzamin ikinci (ii) zorunlu koşuluna göre, dışımızdaki nesnelere uzam tasarımı yoluyla yan yana ve üst üste şeklinde tasarımlarız. Nesnelere yan yana tasarımlama edimi, aynı zamanda nesnelere farklı uzamsal ilişkilerde olduklarını ve farklı yerlerde konumlandıklarını tasarımlamamızı da sağlar.

Uzamin üçüncü (iii) koşuluna göre, uzamsal nesnelere birbirlerinden ayırabilmemizin olanağı uzamla ortaya çıkar. Kant ID'den farklı olarak SAE'de, uzamın nesnelere yalnızca farklı konumlarda tasarımlamamızın olanağı olmadığını aynı zamanda nesnelere birbirlerinden farklı tasarımlamamızın da olanağı olduğunu belirtir. ID'de nesnelere tekliği ile ilgili koşula bir gönderme yoktur, ancak uzamın parçalarına ilişkin tespitler bulunur. SAE'de ise uzam nesnelere birer teklikler olarak tasarımlanmasının olanağı olara alınır. Uzamın bu özelliğine göre, nitelikleri açısından farklı olan iki nesne birbirinden nitelikleri bakımından ayrılabilir; ancak bütün özellikleri bakımından eşit olan nesnelere ayırtmak için uzam tasarımı gereksinim duyarız.⁹⁴ Kant bu konuyla ilgili bu düşüncesini şu şekilde dile getirir: "Böylece, iki su damlası durumunda birisi (nitelikleri ve nicelikleri açısından) bütün içsel farklılıkları bütünüyle soyutlayabilir, ve onların aynı zamanda farklı yerlerde görülebilen olmaları onları sayısal bakımdan farklı olarak almak için yeterlidir."⁹⁵

Uzam, yalnızca dışımızdaki nesnelere tasarımlamamızın zorunlu koşulu olduğu için a priori değildir. Uzam tasarımı yalnızca nesnelere dışımızda olarak tasarımlamamızın bir koşulu olsaydı, bu durumda, dışımızdaki nesnelere ilişkin seçik bir tasarım oluşturamazdık. Böyle bir durumda, örneğin, sağ ve sol el birbirinden ayrı iki el olarak değil de, sağ el ile sol el özdeş olarak tasarımlanırdı. Kant açısından, nesnelere (iki su damlasını ya da sağ ve sol eli) birbirlerinden ayırabilmemiz için,

⁹³ Bkz. A376

⁹⁴ Birinci bölümde ele aldığımız gibi, Kant 'a göre, nitelikleri açısından benzer ya da eşit olan nesnelere uzamsal yönleri farklı olduğundan özdeş olamaz. Nesnelere ayırtmak için onların uzamsal konumlarına bakılır.

⁹⁵ A264/B320

onların uzamsal ilişkilerini göz önünde bulundurmamız yeterlidir. İlk nesnelerin bütün niteliksel ve niceliksel özellikleri soyutlanır. Burada yalnızca nesnelerin uzamsal konumları göz önünde bulundurulur. Farklı konumlarda bulunan nesnelerin hem uzamsal ilişkileri açısından, hem de sayısal bakımdan farklı oldukları söylenir. Kant'a göre, nesnelere nitelikleri açısından eşit olsun ya da olmasın, uzam tasarımı yoluyla uzamda farklı yerlerde tasarımılanır.⁹⁶

Uzam tasarımı, özellikle, bütün özellikleri açısından benzer olan nesnelerin ayrıştırılmasında iş görür. Kant'ın vurgusu, sayısal ve niteliksel bakımdan benzer olan şeylerin ayrıştırılmasında uzam etkin bir rol oynadığına ilişkindir. Çünkü burada yalnızca şeylerin uzamsal konumlanışlarına bakılır ve bu konumlar farklıysa, burada en az iki şeyin olduğu söylenir. Kant'a göre, nesnelerin özellikleri bakımından eşit omaları, bu nesnelerin özdeş olduklarını söylememiz için yeterli değildir. Kant açısından nesnelerin özdeş olduklarını söylemek için, bu nesnelerin uzamsal konumlarına da bakılması gerekir. Kant'ın bu konuyla ilgili düşüncesi şöyledir:

“Çünkü uzamın bir bölümü, bir diğerine bütünüyle benzer ya da ona eşit olsa bile, yine de onun dışındadır, ve daha büyük bir uzamı oluşturmak için ona eklenir bu nedenle ondan farklı bir parçadır; ve bu öyleyse, ne kadar benzer ve eşit olurlarsa olsun, uzamda çeşitli konumlarda eşzamanlı olarak varolan her şey için geçerlidir.”⁹⁷

Uzam yoluyla yapılan ayrıştırma edimine göre, uzamsal nesnelere uzamda farklı yerlerde konumlanmış olarak tasarımılanır. Bu farklı yerler, Kant'a göre, uzamın bir bölümünü oluşturur. Bu bölümler birleştirilir ve giderek daha büyük uzamı oluşturur. Bu birleştirme edimi uzam yoluyla gerçekleşir. Nesnelerin uzamsal konumlanışları uzamın parçalarının birleştirilmesiyle belirlenir.

Nesneleri hem birbirlerinden hem de kendimizden ayırabilme yetkinliğimizin olanağı olan uzam tasarımı yoluyla uzamsal nesnelere birer tekillikler olarak tasarımılanır. Bu yolla, tekil nesnelere ilişkin düşünme ve deneyimsel bilgi olanaklı olur. Böylelikle, uzam tasarımıının tekil nesnelere ilişkin bilgilerimiz için zorunlu bir

⁹⁶ Bkz A23/B38

⁹⁷ A264/B320

koşul olduğu söylenebilir. Bu, uzamın a priori bir tasarım olduğunu söylememiz için yeterlidir.

Uzamın yukarıda ortaya koyduğumuz özellikleri göz önünde bulundurulduğunda iki sonuca ulaşılır. Kant'a göre uzam deneyimsel bir tasarım olamaz, çünkü deneyimsel olan görecelidir. Uzam a priori zorunlu bir tasarımdır. Kant açısından uzam, tekil nesne tasarımlarımız için, dolayısıyla da deneyimsel bilgimiz için zorunlu olarak varsayılır. Kant'a göre, nesne tasarımının, bir diğer söyleyişle, deneyimsel görünümün olanaklı olabilmesi için ilkin, nesnelerin dışımızda olduğunun fark edilmesi gerekir; daha sonra da, bu nesnelerin birbirlerinden ayrı uzamı kapladıklarının fark edilmesi gerekir. Bu koşullar gerçekleştiği ölçüde herhangi bir nesne tasarımından ya da deneyimsel bir görüden söz edilebilir. Bunun için de, daha önce belirtildiği gibi, uzam tasarımının tanıklığına gerek duyulur. Kant'a göre, uzamın tanıklığı olmaksızın, deneyim bütünüyle olanaksız olur. Kant'ın bu konuyla ilgili düşüncesi şöyledir: “Buna göre, uzam tasarımı, deneyim yoluyla dış görünüşlerin bağıntısından edindiğimiz bir şey olamaz; daha çok, en başında yalnızca uzam tasarımı yoluyla dış deneyim olanaklı olur.”⁹⁸

Kant açısından, uzamın deneyimden önce zihinde bulunduğu ve bütün nesne tasarımlarına eşlik ettiği kabul edilirse, bu durumda, uzamın a priori olduğu da söylenebilir.⁹⁹ Nesne tasarımları, duyarlılığın a priori formu olan uzam yoluyla kurulur. Kant, uzamın a prioriliğiyle ilgili açıklamasını şu şekilde yapar:

“Uzam, bütün dış görülerin temelinde bulunan a priori zorunlu bir tasarımdır. Uzamda nesnelerin içerilmediğini düşünebilsek bile, bir uzamın olmadığını asla tasarımılayamayız. Bu durumda uzam görünüşlerin olanağı için koşul olarak alınmış olmalıdır ve onlara (görünürlere) bağlı bir belirlenim olarak değil. Uzam dış görünüşlerin temelinde zorunlu olarak bulunan a priori bir tasarımdır.”¹⁰⁰

⁹⁸ A23/B38

⁹⁹ Kant'ın metafiziksel açıklamanın ikinci argümanındaki vurgusu bu yöndedir. Kant'a göre uzam bütün tasarımlarımızın temelinde bulunan **a priori** zorunlu bir tasarımdır. Böylelikle, uzam yapısı bakımından deneyimsel bir kavram değil, deneyim için a priori bulunan tekil bir tasarımdır. Karş. B39

¹⁰⁰ A24/B39

Kant'a göre, uzamsız bir nesne tasarımı olanaksızdır.¹⁰¹ Nesne tasarımı için uzam tasarımı varsayılır. Ancak, nesnelere dışarıda bırakılmasıyla uzam ortadan kalkmaz. Uzamsal nesnelere çıkartılmasıyla geriye boş uzam kalır. Uzam bu yönüyle a posteriori değil, a prioridir.¹⁰² Uzamın ikinci aksiyomu olan uzamın a prioriliği, uzamın bütün nesnelere görülmesinin zorunlu koşulu olmasına ve uzamdaki nesnelere ayrıştırılmasının olanağı olması temeline dayanır. Bu temel, uzamın ikinci aksiyomunun ilk dayanağıdır.

Uzamın a priori zorunlu bir tasarım oluşunun ikinci dayanağı ise, uzam tasarımı ile uzamsal nesnelere arasındaki ilişkide kendisini zorunlu olarak göstermektedir. Buna göre, Kant, 'uzam olmaksızın nesne düşünülebilir mi?' sorusuna yanıt verir. Yukarıda ele aldığımız gibi, Kant'a göre uzam, uzamsal nesnelere tasarımı için a priori bulunur. Bu nedenle, uzamsız bir nesne tasarımı olanaklı değildir.

Kant'ın bu yaklaşımı, uzamsal nesnelere ile uzam arasındaki zorunlu ilişkiyi de ortaya çıkarır. Nesnelere ile uzam arasındaki bu ilişkiye bakıldığında, uzamın nesnelere için zorunlu olduğu göze çarpar. Bu durumun tersi düşünüldüğünde, başka bir söyleyişle, nesnesiz bir uzamın düşünülmesi durumunda da sonuç değişmez. Çünkü herhangi bir nesnenin görülmemiş olması, uzamın bulunmasını etkilemez.¹⁰³ Örneğin, daha önce hiç görülmemiş ve *X* olarak temsil edilen bir nesneyi ele alalım. Bu *X* nesnesinin, daha önce olduğu gibi, bundan sonra da görülmemiş olması bizdeki uzam tasarımının bulunmasını etkilemez. Benzer bir biçimde, bu *X* nesnesi görülmemiş ve daha sonra da ortadan kalkmış olduğu varsayalım. Bu

¹⁰¹ Fullerton'a göre, insanlar gerçek dünyaya ilişkin deneyimlerinden bağımsız olarak uzam ve zamana sahiptir. Bkz. **George Stuart Fullerton**, "The Doctrine of Space and Time: V. The Real World in Space and Time", Duke University Press, The Philosophical Review, Vol. 10. No. 6 (Nov., 1901), s. 591

¹⁰² Körner'in yorumuna göre, Kant, uzamın a priori karakterine uygun olarak iki argümanı ileri sürer. İlk argümana göre, yalnızca niteliksel açıdan farklı değil, ama bir de birbirine dışsal yan yana nesne imgesi için uzam varsayılmış olmalıdır. İkinci argümana göre, uzamın olmayışı imgesi olanaksızdır. Körner'e göre, eğer uzam a priori değil de a posteriori olsaydı ya da soyutlama yoluyla edinilmiş olsaydı, bu durumda, uzamsız algı imgesi olanaklı olurdu. Ancak bu olanaklı değildir, çünkü herhangi bir şeyi uzamda algılamak demek, onun uzamsız algısının olanaksız olması demektir. Bu nedenle, Körner'e göre uzam a posteriori değil, a prioridir. Bkz. **S. Körner, Kant**, Penguin Group, 1955, s. 34-5

¹⁰³ Karş. A24/B39

durumda da sonuç değişmez, çünkü uzam tasarımı yoluyla, bu nesnenin daha önce olduğu gibi, dış duyumuzu etkilemeyeceğini ve benzer uzamsal ilişkilere giremeyeceğini biliriz. Nesnelerdeki değişimler ya da nesnelere ortadan kalkması durumu, uzam tasarımı etkilemez, ama görüleri ve kavramları etkiler. Kant açısından uzam, nesnelere yoluyla belirlenemez; tersine, uzam nesnelere görülenmesinin ve nesnelere ilişkin belirlenimlerin koşuludur. “Uzam dış görünümlerin temelinde zorunlu olarak bulunan a priori bir tasarımıdır.”¹⁰⁴

Uzam tasarımı a prioriği şu örnekle desteklenebilir: Buna göre, a_1 ve a_2 olmak üzere iki nesnenin bulunduğu düşünölsün. Kant açısından, (i) ancak uzam tasarımı yoluyla bu nesnelere tasarımı konusunu olabilir. Başka bir söyleyişle, a_1 ve a_2 'nin dışında, farklı bir şeyin tanıklığına gereksinim vardır. Bunun yanında, (ii) bu nesnelere nitelikleri açısından eşit olsalar bile, uzam tasarımı yoluyla farklı yerlerde konumlanmış olarak tasarımılanır.

Her nesne tasarımı farklı uzamsal ilişkileri içerir. Bu nedenle, her tasarımı için birden fazla uzamın olduğu düşünölebilir. Ancak Kant'a göre, nesnelere ilişkin bütün tasarımlar, tek bir uzam tasarımı yoluyla kurulur. Farklı nesne tasarımları, tek bir uzamın parçalarıdır. Başka bir söyleyişle, Kant açısından uzam deneyim yoluyla türetilen bir kavram olmuş olsaydı, bu durumda, deneyim edinildikçe, bizdeki uzam kavramını genişlerdi. Böylece, birden çok uzamın ortaya çıkması söz konusu olurdu. Ancak uzam, Kant'a göre, bir nesne tasarımı değil, bütün nesne tasarımı olanağıdır. Tekil nesne tasarımlarının, ya da deneysel görülerin temelinde uzam tasarımı bulunur.¹⁰⁵

Kant'a göre, her görü bir uzamı türetmez. Bu görüler tek bir uzamda içerilir ve uzam yoluyla düzenlenir. Görüler, tek bir uzam tasarımı parçalarını oluşturur. Bu nedenle, nesnelere tekil tasarımları olan görüler ortadan kalksa bile, bu görülerin formu olan uzam bizde bulunmaya devam eder. Bir diğer söyleyişle, uzamsal

¹⁰⁴ A24/B39

¹⁰⁵ Bkz. A24/B39

parçaların ortadan kalkması, a priori uzam görüsünün bulunuşunu etkilemez. Kant, bu konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde dile getirir:

“Böylece, eğer bir cismin tasarımından anlama yetisinin onunla ilgili düşündüklerini, töz, kuvvet, bölünebilirlik, vb., gibi, ayırırsam ve eğer aynı şekilde duyuma ait olanı, içine işlemezlilik, sertlik, renk, vb., olanları ayırırsam, yine de deneyimsel görüden geriye bir şey bırakırım, başka bir söyleyişle, dışsallık ve biçim kalır. Bunlar, duyuların ya da duyumun edimsel bir nesnesi olmasa bile, duyarlılığın bir formu olarak, zihinde a priori bir şekilde yerini alır.”¹⁰⁶

Nesnenin görüsü ve nesneye ilişkin düşünce çıkarıldığında geriye duyarlılığın formu kalır. Nesne tasarımından deneyimsel görüyü ve kavramı çıkarmak, uzam tasarımının nesnesiz bulunduğu düşüncesini destekler.¹⁰⁷ Kant’a göre, nesnelere ilişkin tasarımlarımızdan görünümün sağladıklarını çıkarsak bile, bu tasarımların temelinde bulunan uzamı çıkaramayız. Bu aynı zamanda, bir yönden nesnesiz bir uzam tasarımından olanaklılığı anlamına gelirken; diğer yönden, uzamsız nesnenin söz konusu edilemediğini de gösterir. Geometrik tasarımlar uzamın bu yönünü kanıtlar niteliktedir. Deneyime başvurmaksızın geometrik tasarımlar uzam yoluyla tasarımlanabilir. Böylelikle, Kant’a göre, nesne tasarımındaki deneyimsel görünümün sağladıkları dışarıda bırakıldığında geriye saf uzam görüsü kalır.

¹⁰⁶ A21/B35

¹⁰⁷ Karş. A21/B35 ve A24/B39

3. UZAM VE GEOMETRİ

Uzamın üçüncü aksiyomuna göre, uzam saf bir görüdür. Kant, uzamın deneyim yoluyla türetilen bir kavram olmadığını, ama saf görü olduğunu belirtir ve bu düşüncesini şu şekilde dile getirir: “Uzam gidimli ya da, söylediğimiz gibi, şeylerin genel bir kavramı değildir; daha çok, uzam saf bir görüdür.”¹⁰⁸ Kant’a göre saf görü, herhangi bir görüde deneyimsel olanın dışarıda bırakılması yoluyla edinilir.¹⁰⁹ Bu yolla, uzamın deneyimsel bir görü üzerine düşünme sonucunda edinilen bir kavram olmadığı görülür.¹¹⁰ Uzam, deneyimsel bir görünün temelinde bulunan saf görüdür. Kant, bu konuyla ilgili düşüncesini şu şekilde gerekçelendirir:

“Çünkü, ilkin, biz yalnızca tek bir uzamı tasarlayabiliriz; ve bir çok uzamdan söz ettiğimizde, bu bir ve ayı uzamın parçalarından söz etmiş oluruz. İkinci olarak, ne de bu parçalar, onun içerikleri olarak, (bir araya getirebilirmiş) gibi, her şeyi kuşatan bir tek uzamı varsayar; dahası, onlar uzamda olarak düşünülmüş olabilir. Uzam temelde birdir; ondaki bu çeşitlilik ve böylece bir de bu gibi uzamların genel kavramı, yalnızca [bizim getirdiğimiz] sınırlamalara dayanır. Bundan da, uzamdan söz edildikçe, onun (e.d., deneyimsel değil) a priori bir görüşü bütün uzam kavramlarının temelinde yattığına ulaşılır.”¹¹¹

Kant, ID’de olduğu gibi, SAE’de de uzamsal parçaların tek bir uzamda içerildiğini vurgular. Kant’a göre, uzamsal parçalar uzamı vermez; daha çok, bu uzamsal parçalar, bir bütün olarak verili uzam yoluyla olanaklı olur. Bir diğer söyleyişle, tekil uzam kavramları yoluyla edinilen genel bir uzam kavramı, verili olan uzam saf görüşüne işaret etmez. Deneyimsel görüler olan uzamın parçaları, uzamın kendisinden farklıdır. Kant’a göre, uzam deneyimsel bir görü değildir. Çünkü uzam görüşü, içinde hiçbir deneyimsel olanı bulundurmaksızın verilidir.¹¹² Her bir tekil uzamın görüşü için ya da deneyimsel görü için temelde saf uzam görüşü bulunuyor olmalıdır. Uzamın parçaları olan tekil uzamlar, uzam saf görüşünün

¹⁰⁸ A25/B39

¹⁰⁹ Bkz. A22/B36

¹¹⁰ White’a göre, Kant’ın uzam ve zamanı görü olarak almasının en önemli nedeni, uzam ve zaman, sınırlı anlamda, soyutlamanın yapılabileceği kavramlar olmamasıdır. Bkz. **Ian White**, “**Kant on Forms of Intuition**”, Blackwell Publishing, Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Vol. 79 (1978 – 1979), s. 127

¹¹¹ A25/B39 ve Bkz. ID, s. 396

¹¹² Karş. B3

sınırlama işlemi yoluyla ortaya çıkar.¹¹³ Kant'a göre, herhangi bir uzamsal parçanın olanaklı olması için, temelde uzam görüsünün bulunuyor olması gerekir. Uzam görüsü yoluyla, ilkin, uzamsal parçalar görünün konusu olur; daha sonra da, bu parçalar arasında ilgi kurulur. Başka bir söyleyişle, dışarıdaki herhangi bir nesneyle ilgi kurabilmek için, nesneyle ilgi kurmanın koşullarının verilmiş olması gerekir. Buna göre, nesne görüsünün ortaya çıkabilmesi için uzam saf görüsünün verilmiş olması gerekir. İkinci olarak da, nesnenin görünüşünün koşullarını içeren görünün formu olan uzamın verili olması gerekir. Saf uzam görüsü, birer görünüş olan tekil uzamların formudur.

Kant'a göre, uzam bir görüdeki deneyimsel içeriklerden bağımsız olarak verilir. Saf uzam görüsü temelde a priori'dir ve bir görünün nasıl ortaya çıkacağına zorunlu ve genel geçer kurallarını içerir. Başka bir söyleyişle, saf uzam ve zaman görüleri bütün nesnelere verilmelerinin koşullarını içerir. Nesnelere, uzam ve zamanın koşullarının dışında, başka bir yolla verilemez. Böylelikle, uzam kendisinde bir nesne ya da nesne görüsü değil, ama bu görünün saf formudur.¹¹⁴

Görünün formu olan saf uzam görüsü, Kant'a göre, (i) belli bir deneyim serisindeki sınırsızlığın ve (ii) geometrinin olanağıdır. Kant açısından, deneyim yoluyla edinilen uzamsal parçalar sınırlıyken, uzamın kendisi sınırsızdır. Kant, saf uzam görüsünün aynı zamanda sentetik a priori olan saf geometrinin (saf matematiğin) de olanağı olduğunu belirtir.¹¹⁵

¹¹³ Paton, Kant'ın hiçbir yerde uzamsallık [spatiality] kavramını kullanmadığını göz önünde bulundurarak şu iki sonuca ulaşır. Bunlardan ilkinine göre, birçok farklı uzamın ortak yönünün onların zorunlu olarak sınırlı olmalarında görüldüğünü; ikincisine göre ise, uzamsallık kavramının zorunlu olarak sınırlı olan dolaysız uzamlar görümüzden türetildiğini belirtir. Zorunlu olarak sınırlı olan uzamlar görümüzün her şeyi kendisinde içeren tek bir saf görüyü varsayılır. Sonuç olarak da Paton, uzam saf görüsünün bütün uzamsallık kavramlarımızın temelinde bulunması gerektiğini belirtir. Bkz. **Paton, Kant's Metaphysic of Experience**, Vol.1, s. 116. Paton'ın bu görüşüne karşı olarak, Garnett, Kant'ın hiçbir yerde uzamsallık kavramının olmadığını söylemediğini, bununla birlikte, bu kavramı kullanmadığını da belirtir. Garnett'e göre, uzamsallık ile uzam aynı anlamda kullanılmamaktadır. Çünkü uzam, Kant'ta, hem kavrama hem de görüye karşılık gelmez. Dolayısıyla, saf uzam görüsü tekil uzam kavramlarının değil, yalnızca tekil uzam görülerinin temelinde bulunur. Bkz. **Garnett, The Kantian Philosophy of Space**, 1939, s.188

¹¹⁴ Bkz. A291/B347

¹¹⁵ Bkz. B16, A47/B64 ve **Prolegomena**, s.30

3.1. Uzamın Sınırsızlığı

Kant, uzamın metafiziksel açıklamasında, uzama ilişkin yeni bir argüman ortaya koyar. Kant, bu argümanında uzam sınırsız verili bir büyüklük olduğunu ileri sürer. Kant bu düşüncesini şu şekilde dile getirir:

“Uzam, verili sınırsız bir büyüklük olarak tasarımılanmıştır. Şimdi biri, emin olmak için, her kavramı farklı olanaklı tasarımların (onların ortak karakterine göre) sınırsızlığında içerilen, böylece onları kendisinde toplayan bir tasarım olarak düşünmemelidir; ancak bunun gibi hiçbir kavram kendisinde sınırsız tasarımları içeriyormuş gibi düşünülemez. Buna karşın, uzam öyle düşünülür (çünkü uzamın bütün parçaları, sınırsız bir şekilde de olsa, biradadır). Böylelikle uzamın kökensel tasarımı a priori bir görüdür, bir kavram değil.”¹¹⁶

Metafiziksel açıklamanın birinci, üçüncü ve dördüncü argümanı arasında, kavram ve görü ayrımı bakımından uygunluk söz konusudur. İlk argümanda, uzamın deneyimsel bir kavram olmadığı, çünkü deneyim için uzamın varsayılması gerektiğinden söz edilir. Üçüncü argümanda, uzamın şeylerin ilişkilerinden türetilen genel bir kavram olmadığı belirtilir. Metafiziksel açıklamanın dördüncü argümanında Kant uzamın sınırsızlığının kavramsal değil, görüsel olduğunu belirtir.

Kant, uzamın parçalarının sınırlama yoluyla ortaya çıktığını ve onların yalnızca tek bir uzamda içerildiğini belirtir.¹¹⁷ Kant’a göre, uzamın parçaları genel bir uzamı oluşturmaz. Tersine, bu parçalar bütün olarak bulunan uzam tasarımı yoluyla ortaya çıkar. Başka bir deyişle, tekil uzamlar yalnızca bütün bir uzamın varsayılmasıyla olanaklıdır. Çünkü, parça bütünü varsayar.¹¹⁸ Uzamın birliği, olanaklı bütün uzamsal parçaların tek bir uzamda içerilmesiyle sağlanır. Uzamın parçaları sınırlıdır.¹¹⁹ Uzam ise, sınırsızdır ve olanaklı bütün deneyim serisine eşlik eder. Sınırsızlık görünümlerin değil ama verili olan uzamın bir özelliğidir.¹²⁰ Bu

¹¹⁶ A25/B40,

¹¹⁷ Bkz. A25/B39

¹¹⁸ Bkz A438/B466 ve **ID**, s. 396

¹¹⁹ Garnett, uzamdaki parçaların sınırsız sayıda olduğunu ve bu durumun da ancak dolaylı olarak bilindiğini belirtir. Garnett’e göre, zihin edimsel olarak böyle bir tasarımı edinmeye yetkinsizdir. Bkz. **Garnett**, 1939, s. 196

¹²⁰ Kant ikinci Antinomi’de şunu söyler: “Aslında biri uzamı bir bileşik [compositum] olarak değil ama bir bütün [totum] olarak adlandırmalıdır, çünkü onun parçaları yalnızca bütünde olanaklıdır, bütün parçalar yoluyla değil. Her durumda, o bir ideal birlik [compositum ideale] olarak

nedenle Kant, uzamı verili olan şeylerin bir bileşiği olarak değil, ama deneyim serisinin içerildiği bir bütün olarak ele alır. Kant'a göre, bu bütünlük bizde bulunur.

Görünüşlerin sınırlı oluşu, geometride olduğu gibi, deneyimde kanıtlanabilir. Örneğin, X ve Y noktalarını birleştiren bir çizgi uzamın bir bölümünü oluşturur ve bu çizgi iki noktayla sınırlıdır. X ve Y noktalarını bileştiren bir çizgi sınırsız bir şekilde uzatılabilir ve bu işlem hiçbir zaman tamamlanmaz.¹²¹ Başka bir söyleyişle, uzamın bir parçasına başka parçaların eklenmesi yoluyla daha büyük bir uzamsal parçanın tasarımını edinmek her zaman olanaklıdır. Kant'ın bu konuyla ilgili düşüncesi şu şekildedir:

“Eğer ondan daha büyüğü (e.d., onda içerilen verili bir birliğin çeşitliliğinden daha büyük) olanaklı değilse bir büyüklük sınırsızdır. Bu nedenle hiçbir çoklu en büyük değildir, çünkü ona bir ya da daha çok birlik eklenebilir. Bu nedenle, verili sınırsız bir büyüklük ve böylelikle de sınırsız bir dünya (hem geçmiş serilerden dolayı hem de dışallıktan dolayı) olanaksızdır; böylelikle dünya her iki anlamda sınırlıdır.”¹²²

Kant'ın buradaki vurgusu, deneyimde verili bir büyüklük'ün sınırsız olarak düşünülmemesi yönündedir. Kant'a göre, görünüşlerin birleştirilmesi yoluyla edinilen büyüklük tasarımı mutlak anlamda sınırsız değildir. Benzer şekilde, uzamın bir verili bir parçası sınırsız bir şekilde bölünebilir. Kant açısından, bölünen her parça kendisinde birçok parçayı içerir. Uzamın parçalarını bölme edimi de, bu parçaları birleştirme ediminde olduğu gibi, belirsiz bir uzaklığa gider.¹²³ Bu süreç boyunca oluşan hiçbir tasarım mutlak bir büyüklüğü ya da bölünmeyen basit parçaları sunamaz.¹²⁴ Kant bu konuyla ilgili düşüncesini şöyle açıklar:

“Eğer görüde verili olan bütünü bölerse, bu durumda bir koşulludan onun olanaklılığının koşullarına giderim. Parçaların bölünmesi (*subdivisio* ya da

adlandırılabilirdi ama gerçek birlik [compositum reale] olarak değil. Yine de bu yalnızca bir inceliklidir. Çünkü uzam tözlerin (gerçek ilineklerin bile) bir birliği değildir, eğer ben ondaki bütün birlikleri çıkarırsam, geriye bir şey kalmaz, bir nokta bile geriye kalmazdı; çünkü bir nokta yalnızca uzamın (böylece birliğin) sınırı olarak olanaklıdır. Bu nedenle uzam ve zaman basit parçalardan oluşmaz.”

A438/B466

¹²¹ Bkz. A432/B460 ve A511/B539.

¹²² A439/B458

¹²³ Bkz. A523/B551

¹²⁴ Karş. A512/B540

decompositio) koşullar serisinde bir gerilemedir. Gerileme basit parçalara ulaşıyorsa eğer, bu serilerin mutlak bütünlüğü verilmiş olur. Ancak eğer devam eden bir ayrıştırma aşamasında parçaların her biri hala bölünebilir ise, öyleyse bu bölme, e.d., koşullardan onun koşuluna gerileme, sınırsız bir şekilde (*in infinitum*) devam eder; çünkü koşullar (bu parçalar) koşullunun kendisinde içerilmiştir, ve kendi sınırları içerisinde kapalı bir görüde bir bütün olarak koşullu verili oldukça, koşullar da onunla birlikte verilir.”¹²⁵

Kant’a göre, uzamın parçalarını birleştirme ve bölme işlemi sınırsız bir şekilde devam eder. Uzam, her iki yönde de sınırsızdır. Bu nedenle, deneyimde verili olan tasarımların büyüklüğü ya da küçüklüğü mutlak değildir.¹²⁶ Deneyimde verili olan görünüşler yalnızca olanaklı deneyim serisinin verili olan parçalarını oluşturur. Görünüşler verili olduklarından, koşulludur. Serinin verili olmayan parçaları ise, koşulsuzdur. Örneğin, Kant’a göre, dünya bir bütün olarak ve tüm koşullar serisi de koşullu olarak verilemez. Bu nedenle verili olan dünya kavramı bütün deneyim serisini içermez. Bu deneyim serisi herhangi bir kavram için çok büyüktür.¹²⁷ Kant bu konuyla ilgili olarak şunu söyler: “İlk olarak, dünyanın başlangıcı yoktur; öyleyse o senin kavramın için çok büyüktür; çünkü ardışık bir gerilemeyi içeren kavram, geçmiş olan tüm sonsuzluğa [eternity] ulaşamaz.”¹²⁸

Sınırsız verili olan uzam, uzamsal parçaların birleşmesiyle edinilemez. Çünkü uzamın bütün parçaları verili değildir. Deneyim serisinde verili olan, henüz verilmemiş olana doğru ilerler. Deneyimde verili olan parçaların birleştirilmesi edimiyle yalnızca uzamsal bir büyüklük ortaya çıkar ve edinilen bu büyüklük

¹²⁵ A523-24/B551-52

¹²⁶ Kant, *Algının Beklentileri*’nde bu konuyla ilgili düşüncesi şu şekildedir: “Uzam ve zaman *quanta continua*”dır [devam eden büyüklükler], çünkü onların hiçbir parçası sınırlar (noktalar ve uzaklıklar) arasına kapatılmış olarak verilmiş olmaktan başka yolla verilemez, böylece yalnızca böyle bir yolla bu parça yine bir uzam ya da zamandır. Uzam böylelikle uzamları içerir, zaman da zamanları. Noktalar ve uzaklıklar yalnızca sınırlardır, e.d., sadece onların sınırlarının konumlarıdır; ancak konumlar her zaman onları sınırlayan ya da belirleyen bu görüleri varsayar, ve sadece konumlardan, uzam ya da zamanı incelemek için verili olabilecek bileşenler olarak, ne uzamın ne de zamanı oluşturabilir. A169/B211

¹²⁷ Allison’a göre bir kavram sınırsız olamaz çünkü sınırsız bir kavram tutarlılığını yitirir. Bununla birlikte Allison, bir görünümün de sınırsız yoğunlukta olamayacağını, çünkü bu durumda sınırsız parçaları içereceğini belirtir. Bkz. **H. Allison, Kant’s Transcendental Idealism**, Yale University Press, London 2004, s.111

¹²⁸ A486/B514

sınırlıdır.¹²⁹ Bu nedenle, Kant, metafiziksel açıklamanın üçüncü argümanında, tekil uzamların tek bir uzamın parçaları olduğunu ve onda içerildiğini belirtir.¹³⁰ Uzamın parçaları, verili olan uzamın sınırlandırılması yoluyla edinilir. Başka bir söyleyişle, uzamın parçaları sınırlama işlemi yoluyla edinilir. Örneğin, bir çizgiyi sınırsız olarak değil, iki noktada sınırlandırarak tasarımıdır.

Kant'a göre, uzam şeylerin ilişkilerinin genel bir kavramı değil, ama saf bir görüdür.¹³¹ Başka bir söyleyişle, uzam kavramsal değil, ama görüsel bir tasarımdır. Çünkü kavram birçok tasarımı kendi altında toplar; uzam ise, sınırsız sayıda tasarımı kendisinde içerir. Tasarımları kendi altında toplama edimiyle tasarımları kendisinde içermeye edimi farklıdır. Kavram, tasarımları kendi altında toplar. Uzam ise, tasarımları kendisinde içerir ve uzamda içerilen tasarımlar sayısal bakımdan sınırsızdır. Deneyimde verilmiş olan ya da verilecek olan her türden tasarım uzam tasarımında içerilir. Kant'a göre, genel bir kavram, sınırsız bir uzam tasarımı için yetersizdir. Uzamın parçalarına başka parçalar eklendikçe ya da verili bir parça bölündükçe kavramın sınırları aşılmış olur. Bu nedenle Kant, sınırsız uzamın bir kavram değil, ama a priori bir görü (saf görü) olduğunu belirtir. Kant bu konuda şunu söyler:

“İkinci olarak, eğer uzamdaki görünüş (madde) sınırsız bir şekilde bir çok parçayı içeriyorsa, bu durumda bölmedeki gerileme her zaman senin kavramın için çok büyüktür; ve eğer uzamın bölünmesi bölmenin herhangi bir üyesinde (basitte) duracaksa, öyleyse o koşulsuz olanın ideası için çok küçük olur. Çünkü bu üye her zaman onda içerilen daha başka parçalara izin vermeye devam eder.”¹³²

Kant, sınırsız uzamın kavramsal olamayacağını Prolegomena'da şu şekilde belirtir:

¹²⁹ Parsons'a göre, algısal gücümüzün her alanı doğal koşullar yoluyla belli şekillerde sınırlanmıştır. Uzamın çok küçük parçalarını algılama olanaksız olabilir. Olanklı deneyimde verili olan sınırlıdır. Ancak potansiyel olarak sınırsızlığa doğru gider. Bkz. **Charles Parsons**, “**Infinity and Kant's Conception of the "Possibility of Experience"**”, Duke University Press, The Philosophical Review, Vol. 10, No. 2 (Apr., 1964) s. 193-96

¹³⁰ Bkz. A25/B39 ve B136

¹³¹ Bkz. A 25/B39

¹³² A487/B515

“Bir çizginin sonsuza kadar uzatılmasını (in indefinitum) veya bir dizi değişikliğin (örneğin hareketle arkada bırakılan uzamın) sonsuza dek sürdürülmesini talep edebilmek, kendi başına hiçbir şeyle sınırlandırılmamış olması bakımından sırf görüye eklenebilecek bir uzam ve zaman tasarımı şart koşar; çünkü bu tasarım kavramlardan hiçbir zaman çıkarılamaz.”¹³³

Kant, SAE’de ve Prolegomena’da sınırsız uzamın kavramsal olamayacağını belirtir. Uzamın sınırsızlığı hem geometrik açıdan hem de deneysel açıdan kavramsal olamaz. Kant’a göre deneyim serisinin sonu olmadığından sınırsız büyüklük deneyimde verilemez. Benzer şekilde, düz bir çizgi sınırsız uzatılabilir. Sınırsız bir çizginin deneyimde verilmesi olanaksızdır. Temelde bulunan saf uzam görüşü yoluyla, sınırsız bir düz çizgi tasarımı olanaklı olur. Bir diğer söyleyişle, Kant’a göre, hem tekil bir deneyimde hem de geometrik bir tasarımda uzamın sınırsızlığı gösterilemez.¹³⁴ Çünkü deneyimde verili her şey sınırlıdır. Yani, uzam ve zaman yoluyla edinilen tasarımlar sınırlıdır. Bu nedenle, Kant’a göre, uzamın sınırsızlığı sentetik a priori’dir.

3.2. Geometrinin Zorunluluğu

Kant’a göre geometrinin doğruları zorunludur ve geometrinin zorunluluğu temelde bulunan saf uzam görüşü yoluyla sağlanır. Kant, uzamın transendental açıklamasında, saf uzam görüşü ile geometri arasındaki zorunlu ilgidan söz eder. Kant’ın bu konuyla ilgili düşüncesi şu şekildedir:

“Geometri uzamın özelliklerini sentetik olarak ve yine de *a priori* belirleyen bir bilimdir. Böyle bir bilginin olanaklı olması için uzam tasarımı bu durumda ne olmalıdır? O [uzam] temelde görü olmalıdır; çünkü yalnızca bir kavramdan bu kavramı aşan bir önerme çıkarılmış olamaz, öyle ki, bu geometride olur (Giriş V). Ancak bu görü bizde *a priori* karşılanmış olmalıdır, e.d., bir nesnenin tüm algısını incelemeli, böylece o deneysel görü değil, saf olmalıdır. Çünkü geometrik önermelerin hepsi kesindir e.d., zorunluluklarıyla birlikte bilince bağlıdır, örneğin,

¹³³ Prolegomena, s. 34

¹³⁴ Bu düşüncemize benzer bir anlayış Moore’da karşımıza çıkar. Moore’a göre, dışımızdaki hiçbir şey sınırsız verilemez. Uzam ve zamanın sınırsızlığı, uzamsal nesnelerin de sınırsız olmasını gerektirmez. Moore, dışımızdaki nesnelerin uzam ve zamanla doğrudan ilgilerinin olmadığını belirtir. Bkz. **A. W. Moore**, “Aspects of the Infinite in Kant”, Oxford University Press, New Series, Vol. 97, No. 386 (Apr., 1988), s. 214-6

uzam yalnızca üç boyutludur; ancak bu türden önermeler deneyimsel ya da deneyim yargıları olamaz, ne de onlardan çıkarılır (Giriş II).¹³⁵

Kant'ın bu düşüncesinde iki temel anlayış karşımıza çıkar. İlkinde göre, geometri uzam görüşünde temellenir ve geometrinin bütün kuralları saf uzam görüşünde belirlenir. Kant'a göre, geometrik kavramların analizi yoluyla geometrik tasarımlar edinilemez. İkincisine göre, temelinde a priori uzam görüşü bulunan geometri, uzama ait bir bilimdir. Geometri uzamın bir bilimi olduğundan, görüsel olmalıdır. Kant'a göre, uzam a priori görüşü olduğundan, uzam yoluyla olanaklı olan geometrinin önermeleri de deneyimsel değil, ama a priori bir görüşte temellenir. Kant bu konuyla ilgili düşüncesine benzer bir düşünceyi Prolegomena'da şu şekilde dile getirir:

“Şimdi, uzam ve zaman, Saf Matematiğin, aynı zamandan zorunluluklu ve zorunlu olan tüm bilgilerin ve yargıların temelini koyduğu görüşlerdir. Çünkü Matematik bütün kavramlarını önce görüşte ve Saf Matematik saf görüşte serimlemek, yani onları kurmak zorundadır; bu görüş olmadan (çünkü o, analitik olarak, yani kavramları öğelerine ayırarak değil, sadece sentetik yoldan ilerleyebilir), yani sentetik a priori yargılar için malzemenin verilebilmesini sağlayan saf görüş eksik olduğu sürece, Matematiğin bir adım bile atması olanaksızdır. Geometri uzamın saf görüşünü temel alır. Aritmetik kendi sayı kavramlarını, zaman içinde birbirini izleyen birimlerin eklenmesiyle meydana getirir; ve özellikle Saf Mekanik hareket kavramlarını sadece zaman tasarımı sayesinde oluşturabilir. Ama her iki tasarım da saf görüşlerdir; çünkü eğer cisimlerin ve onların değişimlerinin (hareketlerinin) deneysel görüşlerinden tüm deneysel olan, yani duyulmamaya ait olan her şey çıkarılırsa, geriye yine de bunların temelinde a priori olarak bulunan ve saf görüşler olan, bu nedenle de kendileri hiçbir zaman çıkarılamayacak olan uzam ve zaman kalır.”¹³⁶

Uzamın bazı özellikleri geometrinin aksiyomlarında gösterilebilir. Örneğin, Euclidci geometrinin ilk aksiyomuna göre, iki nokta arasına yalnızca tek bir düz çizginin çizilebilir ve Kant bunu uzamın tekilliğine bağlar. Kant'a göre uzam geometrinin yapısını belirler. Geometrinin zorunluluğu ve geçerliliği uzamın bütün parçaları için geçerlidir, çünkü uzamın bütün parçaları tek bir uzama aittir. Geometrinin kuralları da tek olan uzamda ortaya çıkar. Bu nedenle, geometri uzamın

¹³⁵ A25/B41.

¹³⁶ **Prolegomena**, s. 32

bütün parçalarına uygulanabilir.¹³⁷ Bir diğer söyleyişle, birer tekil deneyimler olarak ortaya çıkan uzamın bütün parçalarında aynı geometrik kurallar geçerlidir.

Kant'a göre geometrik tasarımlar sentetiktir ve zorunludur. Geometrik tasarımlar analitik olmadığından, kavramların analizi yoluyla edinilemez. Geometrinin sentetik ve zorunlu yönü, analitik sentetik ayrımıyla açıklık kazanır.

3.3. Analitik ve Sentetik Ayrımı

Kant açısından analitik ve sentetik ayrımını kısaca göz önünde bulundurduktan sonra, geometrinin sentetikliğini ele almanın yerinde olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü geometrinin neden analitik değil de sentetik olduğu, bu ayrım yoluyla daha kolay anlaşılır.

Kant'a göre, analitik önermeler öznenin analizi yoluyla edinilir. Bu türden önermelerde yüklem öznedeki içerilir. Örneğin, 'altın sarı bir metaldir' önermesi analitik bir yargı bildirir, çünkü önermedeki 'sarı' ve 'metal' 'altın' kavramında içerilir.¹³⁸ Sentetik yargılarda ise, yüklem öznedeki içerilmez. Analitik yargılardan farklı olarak, sentetik yargılarda verili olan kavramın dışına çıkılır. Sentetik bir yargıda, kavramda içerilmeyen, bütünüyle farklı bir başka kavramla ilgi kurulur. Örneğin, 'bütün cisimler ağırdır' önermesinde ağır olma özelliği 'cisim' kavramında içerilmez.¹³⁹ Analitik yargılar a priori'dir. Bu türden yargılarda yüklem öznedeki içerilir. Sentetik yargılar ise, a priori ve a posteriori olabilir, ancak her iki durumda da yüklem öznedeki içerilmez. Başka bir söyleyişle, sentetik yargılarda yüklem öznenin kavramında düşünülmez. 'Elmaslar Afrika'da bulunur' yargısı sentetik a posterioridir, ancak 'üçgenin iç açılarının toplamı bir dik açıdan büyüktür' sentetik a

¹³⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz., P. Kitcher, "Kant and the Foundations of Mathematics", The Philosophical Review, Vol. 84, No. 1 (Jan., 1975), Duke University Press. s. 29

¹³⁸ Bkz. A150/B190 ve Prolegomena., s. 14

¹³⁹ Bkz. A155/B194 ve Prolegomena., s. 16

priori bir yargıdır. Bir diğer söyleyişle, yargı deneyimsel görüşle ilgili ise, a posterioridir, saf görüşle bağıntılı ise, a prioridir.

Kant'a göre, geometrinin yargıları sentetiktir. Yalnızca kavramların analizi yoluyla geometrik tasarımlar edinilemez. Çünkü geometrik tasarımlar görüseldir. 'Üçgenin iç açılarının toplamı iki dik açığa eşittir' yargısı sentetik a prioridir, çünkü bu kural bütün üçgenler için geçerlidir. Benzer durum matematik için de geçerlidir. Kant'a göre 7 ile 5'in toplamının 12'ye eşit olması sayıların analizi yoluyla gösterilemez. Çünkü ne 5 ne de 7 12'yi düşünmemiz için yeterli değildir. Kant'ın bu konuyla ilgili şu örneği verir:

"Bir filozofa bir üçgen kavramını ver, ve açılarının toplamının nasıl dik açıyla ilişkili olabileceğini kendi yoluyla bulmasına izin ver. O üç düz çizgiyle kapatılmış ve üç açısı olan bir şeklin kavramından başka bir şeye sahip değildir. Böylece o bu kavram üzerine istediği kadar düşünsün, o asla yeni bir şey üretmez. O düz çizginin ya da üçgenin ya da üç sayısının kavramını analiz edebilir v ayrıştırabilir, ancak o bu kavramlarda içermeyen başka bir özelliğe ulaşmayacak. Ama şimdi geometricinin bu soruyu almasına izin verilsin. O hemen bir üçgen çizerek başlar. O iki dik açının toplamının düz bir çizgi üzerindeki bir noktada çizilebilen bitişik açıların toplamına eşit olduğunu bildiğinden, o üçgenin bir kenarını uzatır, ve iki dik açığa eşit olan iki bitişik açı elde eder. Şimdi o üçgenin karşı tarafına paralel bir çizgi çizerek dış açığı böler, ve bir iç açığa eşit olan bitişik bir dış açının çıktığını görür. Bu şekilde, her zaman görülerle desteklenmiş bir çıkarımlar zinciri yoluyla, o bütünüyle aydınlanır ve aynı zamanda sorunun genel çözümüne ulaşır."¹⁴⁰

Kant'ın da belirttiği gibi, geometrik tasarımlar kavramların analizi yoluyla edinilmez. Geometrik tasarımlar kavramsal değil, ama görüseldir. Geometrinin önermeleri a priori kesinlikte edinilir ve bu önermeler a posteriori olamaz. A posteriori önermeler deneyimsel görüşle ilgili olduklarından, kesinlik bildirmez. Geometrinin doğruları zorunludur ve geometrinin zorunluluğu deneyimden bağımsız olarak bilinebilir. Bunun yanında, geometrik tasarımların görüdeki karşılıkları aranır. Geometri nesnelere uygulanmasına karşın nesnede değildir. Geometri öznededir ve kesinliğini öznenin saf uzam görüşünde ortaya koyar.¹⁴¹ Başka bir söyleyişle, kesinlik bildiren

¹⁴⁰ A716-17/B744-45

¹⁴¹ Cassirer bu konuyla ilgili şunu söyler: "Örneğin Kant'ın uzay öğretince soktuğu 'subjektiflik', uzayın 'öz'ünün bir 'uzay tasarımı' analizi ile veya bireysel psikolojik öğelerin gösterilmesiyle belirlenmesi anlamında bir 'subjektiflik' değildir; tersine, burada 'subjektiflik'ten kastedilen şey,

geometrik bir tasarımı oluşturabilmek için, Kant'a göre, temelde a priori bir görünüm bulunması gerekir.¹⁴² Kant, bu konuyla ilgili olarak şunları söyler:

“Saf geometrinin herhangi bir ilkesi az da olsa analitik değildir. İki nokta arasındaki düz çizgi en kısadır önermesi sentetiktir çünkü benim düz kavramım niceliği içermez, ama yalnızca bir niteliği içerir. En kısa kavramı öyleyse bütünüyle ona eklenir ve analiz yoluyla düz çizginin kavramından çıkarılmış olamaz. Burada yardım görüden alınmış olmalıdır, sentez yalnızca onun yoluyla olanaklıdır.”¹⁴³

Uzamın bazı özellikleri geometrinin aksiyomları yoluyla gösterilebilir. Örneğin, ‘uzam en fazla üç boyutludur’, ‘iki nokta arasına yalnızca tek bir düz çizgi çizilebilir’, ‘iki düz çizgi yoluyla uzamsal bir parça edinilemez’ türünden önermeler uzam ile geometri arasındaki uygunluğu gösterir.¹⁴⁴ Kant’ın da belirttiği gibi, verili uzam yoluyla edinilen nesnelere geometrinin ilkelerine uygun olarak tasarımılanır. Ancak bu uygunluk, uzamın geometrinin ilkelerine göre belirlendiği anlamına gelmez. Terine, Kant’a göre, geometrinin ilkeleri uzam yoluyla belirlenir. Örneğin, düz bir çizginin sınırsız bir şekilde uzatılabilirliğinin olanağı saf uzam görüsüdür. Saf uzam görüsü yoluyla iki nokta arasına çizilen düz bir çizgiye sınırsız sayıda başka düz çizgiler eklenebilir. Bir diğer söyleyişle, uzamsal bir parça olarak tasarımılan çizgiye, başka uzamsal parçalar, yani çizgiler eklemek her zaman olanaklıdır. Benzer şekilde, uzamın herhangi bir parçası, örneğin düz bir çizgi, sınırsız bir şekilde bölünebilir. Kant’a göre, bunun en iyi örneğini geometri sunar.¹⁴⁵ Bu durum, hem saf uzam görüsünün sınırsızlığını, hem de uzam görüsü yoluyla olanaklı olan geometrinin sınırsızlığını gösterir.

Kant’a göre, deneyime başvurmaksızın, geometrinin kavramlarıyla saf uzam görüsünde geometrik bir şekil kurulabilir.¹⁴⁶ Örneğin ‘nokta’, ‘çizgi’ ya da ‘çember’

bizim uzayı kavrayışımızın geometri bilgimizin doğasına bağlı olmasıdır. ‘Transendental’ inceleme, uzamın ne olmak zorunda olduğunu sorar. Uzam hakkındaki bilgimiz öyle olmalıdır ki, geometrik aksiyomların içeriğini hem genel ve hem somut, hem koşulsuz-kesin ve hem de salt görüsel yoldan bilmememiz mümkün olsun.” E. Cassirer, **Kant’ın Yaşamı ve Öğretisi**, 2. bs., Çev. Doğan Özlem, İnkılap Kitabevi İstanbul, s. 164

¹⁴² Bkz. A25/B40, A47/B65, B120, A162/B203 ve ID, s. 396

¹⁴³ B16

¹⁴⁴ Bkz. B40, A163/B204, A240/B299, A438/B466 ve A733/B761

¹⁴⁵ Bkz. A165/B206 ve PM, s. 54

¹⁴⁶ Karş. B138

kavramları geometriden alınır. Bu kavramlar deneyim yoluyla edinilmez. Kağıda çizilmiş bir çizginin düz olduğu yalnızca varsayımdır. Bu nedenle, ilk aşamada geometrik bir tasarımlar zihinde canlandırılmaksızın düşünülemez. Kant'a göre, geometrik bir şekli zihinde tasarlama işlemi kavramsal değildir, ne de kavramların analizi yoluyla edinilir. Geometrik tasarımlar kavramların analizi yoluyla edinilseydi, geometri analitik olurdu. Kant'a göre geometrik tasarımlar temelde kavramsal değil, görüsel olmalıdır. Ancak geometrik şekillerin görüleri deneyimsel değildir. Kant'a göre uzam tam da bu noktada saf bir görü olarak ortaya çıkar. Saf uzam görüşü yoluyla deneyimsel bir görüye gitmeksizin geometrik tasarımlar kurulabilir. Geometrinin temelinde saf uzam görüşü bulunduğundan, geometrik tasarımlar a priori zorunludur.

Geometri a priori olduğu için, geometrinin olanağı olan uzam deneyimden türetilmiş olamaz. Uzam, deneyimin olanaklılığı için a priori bulunur. Bu nedenle, uzam deneyimsel değildir, çünkü deneyimsel olan görecelidir. Ancak uzam zorunludur. Bütün tasarımlar uzam ve zaman eşliğinde ortaya çıkar. Uzam, bütün nesnelerin kendisi yoluyla görüldüğü zorunlu bir tasarımıdır. Bütün duyu nesnelere duyarlığın formu olan uzamın koşullarına ya da yasalarına göre görülür.¹⁴⁷ Uzam dış duyunun formudur. Geometri ise, uzamın yasalarının bir bilimidir. Bu yolla, geometri duyarlıkta ortaya çıkan görümlere uygulanabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi, geometrik yargılar (i) sentetiktir, çünkü bu gibi yargılarda yüklem öznedey içerilmez; (ii) a prioridir, çünkü temleinde a priori uzam görüşü bulunur. Böylece, Kant'a göre, geometrinin yargıları sentetik a prioridir. Geometrinin yargıları zorunlu ve evrenseldir. Çünkü geometri, dış duyunun formunun bir bilimidir.

¹⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için Bkz. **J. G. Schurman**, "Kant's Theory of the A Priori Forms of Sense. [1]", *The Philosophical Review*, Vol. 8. No. 1 (Jan., 1899). s. 6

SONUÇ

Görüldüğü gibi Kant 1756 ile 1787 yılları arasında birbirinden farklı uzam anlayışları geliştirmiştir. Bu yıllar boyunca Kant'ın sürekli olarak Newton ve Leibniz'in uzam anlayışlarıyla yüzleşmiş olması ona yeni düşünceler üretmesi açısından ilham verici olmuştur. Yukarıda ayrıntılarıyla ele aldığımız farklı uzam anlayışlarına yeniden kısaca sıralayacak olursak, Kant 1756'da yazdığı **Fiziksel Monadoloji**'de, uzamın cisimlerin ilişkilerinden yapılan bir soyutlama olarak ele alındığını görürüz. Buna göre, uzam cisimlerin ilişkilerinde ortaya çıkar. Uzam cisimlerin ilişkilerinden yapılan soyutlamadan başka bir şey değildir. Kant, ilk dönem çalışmalarında uzamın mutlak olduğu düşüncesine karşı çıkar. 1759'da yazdığı **Optimism**'de yalnızca Tanrı'nın mutlak olabileceğini belirtir. Uzamın mutlak olduğu kabul edilirse, bu durumda, Tanrı'nın mutlaklığının zarar göreceğini düşünür. Bu nedenle, Kant uzamın ilişkisel olduğunu düşünür.

Daha sonra Kant **Uzamdaki Yönler Arasındaki Farkın Son Dayanağı Üzerine** adlı yazısında yeni bir uzam anlayışı geliştirmiştir. Kant bu çalışmasında nesnelere uzamsal yönlerinden dolayı örtüşmemelerinin Newton'da olduğu gibi uzam mutlaklığının kanıtı olduğunu belirtir. Kant'ın bu düşüncesi uzam anlayışı bakımından oldukça önemlidir. Uzamda yönler, Kant'ın Eleştiri dönemine taşınan bir kaç görüşten biridir. Buna göre, nitelikleri açısından ya da kendilerini oluşturan parçaların konumları açısından eşit olan nesnelere örtüşmez. Çünkü bu nesnelere yönleri ve böylece onarı sınırlayan uzamsal ilişkiler farklıdır. Kant, nesnelere ile uzam arasındaki ilgiyi bir adım ileriye taşır. Buna göre, nesnelere nitelikleri soyutlanır ve geriye yalnızca onların uzamdaki yönleri kalır. Yön nesnenin değil, uzamın bir özelliğidir. Tek başına bir nesnenin yönünden söz edilemez, ancak bu nesnenin uzamla ilgisine bakıldığında yönden söz edilebilir. Kant'ın iki el argümanı oldukça açıklayıcıdır. Buna göre, bütün özellikleri aynı olan sağ ve sol el neden özdeş değildir? Bir diğer söyleyişle, kendilerini oluşturan parçaların konumları ve düzeni nesnelere birbirlerinden ayırmak için yeterli midir? Kant'a göre, sağ ile sol el uzamdaki konumlanışları farklı olduğundan asla özdeş olamaz. Nesnelere ayırtmamak

için onların içsel özellikleri ve nitelikleri yeterli değildir, Kant'a göre, bir de nesnelerin uzamla olan ilgisine bakılmalıdır. Böylece, uzam nesnelerin ilişkilerinden türetilemez, nesnelerin dışında mutlak bulunur. Kant bu düşüncesiyle Leibniz'in ilişkisel uzam anlayışını terk eder ve Newtoncu bir uzam anlayışı savunur. Bundan sonra Kant uzamı hem nesnelerin hem de nesnelerin ilişkilerinin olanağı olarak düşünür. Bu yolla Kant, uzamı nesnelere ve nesnelerin ilişkilerinden ayrı bir gerçeklik olarak alır

Kant, uzamın, mutlak olduğunu düşünmesinden iki yıl sonra kendisine özgü yeni bir uzam anlayışı geliştirir. Kant'ın 1770 yılında yazdığı **Inaugural Dissertation**'da, uzamı hem ilişkisel olmaktan hem de mutlak olmaktan çıkarır ve yeni bir alana taşır. Kant **Inaugural Dissertation**'da Newton ve Leibniz'in uzam görüşlerini reddeder. Kant'a göre uzam ne ilişkisel, ne de nesneldir. Böylelikle Kant uzamın saf bir görü olduğunu belirterek Newton ve Leibniz'i aşmayı başarır. Kant'ın bu başarısı büyük ölçüde Eleştiri dönemine yansımıştır. Dolayısıyla **Inaugural Dissertation**'da Kant, uzamın öznenin bulunduğunu belirterek **Saf Aklın Eleştirisi**'ndeki uzam anlayışının temellerini kurar.

Kant, **Inaugural Dissertation**'da, uzam nesnelere kendi altında toplayan deneyimsel bir kavram olmadığını belirtir. Uzam nesnelere kendisinde içeren tekil bir tasarımıdır. Burada iki sonuca ulaşılır. İlkine göre, uzam deneyimsel bir kavram değildir, çünkü dış duyu yoluyla türetilmez. İkincisine göre, uzam nesnelere kendisinde içerir ve nesnelere onun yoluyla olanaklıdır. Kant'ın uzama ilişkin ilk belirlemesi, uzamın deneyim yoluyla türetilmediği ve deneyimden önce bulunduğu yönündedir. Kant, uzamı duysal dünyanın ilk formel ilkesi ya da saf görü olduğunu belirtir. Kant'ın bu görüşü oldukça önemlidir. Çünkü nesne karşısındaki özne edilgin durumdan etkin duruma geçer. Özne, uzam yoluyla, duysal dünyanın düzenleyicisi ya da kurucusudur. Bir diğer söyleyişle, duysal dünya, dış duyunun formuna göre ortaya çıkar. Kant uzamı öznel ve ideal olarak alır ve zihnin değişmez yasalarına bağlar.

Kant **Inaugural Dissertation**'da Newton ile Leibniz'in uzam anlayışları arasındaki karşıtlıktan büyük ölçüde yararlanmıştı. Leibniz'in ilişkisel uzam anlayışını tersine çevirir. Kant'a göre uzam nesnel ilişkilerinden türetilmez; tersine, nesnel ilişkileri duyusal dünyanın formu olan uzam yoluyla kurulur. Nesnel uzam görüşü yoluyla dışarıda ve yan yana olarak tasarlanırlar. Benzer nesneleri ayırtmak için de onların uzamdaki yönlerine bakılır. Kant **Inaugural Dissertation**'da karşıt nesnel anlam yetisi yoluyla açıklanamadığını belirtir. Bunun için uzam görüşü gereklidir.

Kant uzamı, Leibniz'de olduğu gibi, öznel olarak alamsına karşı, uzamın mutlaklığı düşüncesini bırakmaz. Ancak burada söz edilen mutlaklık, Newtoncu anlamda bir mutlaklık değildir. Newton açısından uzam öznenin ve nesnelere bağımsız olmak açısından mutlaklıktır. Oysa Kant açısından uzamın mutlaklığı, uzamın her özne için formel koşul olmasına ilişkindir. Bu nedenle diyebiliriz ki Kant, Newton'un 'mutlak uzam' düşüncesini kendi düşüncesi içerisinde kullanışlı bir hale getirir.

Kant'a göre uzam nesnel bir geçeklik değildir, ama öznel ve mutlaklıktır. Kant bu düşüncesini geometriden yararlanarak gerekçelendirir. Buna göre, herhangi bir geometrik şekil tasarlanırken, bu şeklin gerçekte var olup olmadığına bakılmaz. Sınırsız olarak tasarlanabilen düz bir çizginin gerçekte sınırsız olup olmadığına kanıtlanmasına gidilmez. Kant'a göre bu işlem saf uzam görüşü yoluyla gerçekleşir. Saf uzam görüşüne uygun olarak nesnel en fazla üç boyuta kadar algılanır. İki nokta arasında yalnızca tek bir düz çizgi çizilebilir. Bunlar uzamın yapısında ortaya çıkan zorunluluklardır. Nesnel uzamın yapısına uygun olmaktan başka türlü algılanamaz.

Kant'ın uzama ilişkin özgün düşüncelerini **Saf Aklın Eleştirisi**'nde ortaya koyar. Kant uzamı ortaya koyarken a priori bilme yetileri olan duyarlılık, anlam yetisi

ve akli göz önünde bulundurur. Uzam duyarlılıkta bulunur. Duyarlık yoluyla nesnelere verilir. Uzam duyarlılığın formudur ve nesnelere bize nasıl verileceğinin koşullarını içerir. Kant **Inaugural Dissertation**'da olduğu gibi **Saf Aklın Eleştirisi**'nde de uzamın deneyimden önce verili olduğunu belirtir. Ancak Kant Eleştirisi'nde uzamı bir kavram olarak kullanmaz. Kant'ın Eleştirisi'deki kavramsal örgüsü yerleşmiştir. Kant uzamı üç farklı anlamda kullanır. Bunlardan ilkinde göre uzam dış duyunun formudur, ikincisine göre uzam tasarımdır, üçüncüsüne göre de uzam saf bir görüdür. Dış duyunun formu olma anlamında uzam, dışarıdaki nesnelere nasıl verileceklerinin koşulunu içerir. Nesnelere dış duyunun formuna göre (i) bulunduğumuz konumun dışında, (ii) üst üste ve yan yana ve (iii) birbirinden farklı olarak görülür.

Uzamın ikinci kullanımında ise, uzam bütün tasarımların temelinde bulunan tekil bir tasarımdır. Kant'a göre uzam deneyimsel bir tasarım değildir, tersine deneyimsel tasarımlar için zorunlu olan a priori bir tasarımdır. A priori uzam tasarımı nesnelere kendilerinin değil, onların bize nasıl görüneceklerinin temelinde bulunur.

Uzamın üçüncü kullanımına göre, uzam saf bir görüdür. Farklı uzamsal ilişkilerde bulunan nesnelere saf uzam görüşünde birleşir. Kant'a göre dışarıda bir bütün olarak bulunan bir uzamdan söz edilemez. Görünüşler farklı uzamsal ilişkilerde olduklarından her biri uzamın bir parçasını oluşturur. Bu uzamsal parçalar verili olan saf uzam görüşü yoluyla tek bir uzamın parçaları olarak tasarlanır. Kant'a göre saf uzam görüşü geometrinin olanağıdır. Geometrik tasarımlar sentetik a priori'dir. Uzam verili sınırsız bir büyüklüktür. Uzamsal parçalar sınırsız sayıda olabilir. Bütün uzamsal parçalar, verili olan uzam tasarımına aittir. Dışarda sınırsız birşeyden söz edilemez. Olanklı deneyimde verili bir büyüklük mutlak bir büyüklük değildir. Bu büyüklüğe başka parçalar eklenmeye devam eder. Bir diğer söyleyişle, başka deneyimler bu deneyime eklenebilir. Deneyim zinciri bu anlamda sınırsızdır. Sınırsızlık Kant'a göre uzamsal bir büyüklük değildir, ama belirsiz bir uzaklıktır. Bu nedenle, sınırsızlık tasarımı deneyimde verilemez. Ancak geometri yoluyla böyle bir tasarım olanaklı olabilir. Düz bir çizginin sınırsız uzatıldığı tasarlanabilir.

Uzama ilişkin sıraladığımız bütün bu görüşler ışığında diyebiliriz ki, **Saf Aklın Eleştirisi**'ndeki uzam anlayışıyla Kant, felsefede gerçekleştirdiği devrimin önemli bir dayanağını oluşturur. Bilindiği gibi Kant'ın devrimi, bilginin öznde kuruluşuyla ilgilidir. Özne kendisinde taşıdığı içkin bilme yetileri yoluyla a priori bilgiler oluşturabilir. İşte zamanla birlikte uzam, tüm sentetik a priori bilgilerin kökenini oluşturur. Her türlü çeşitlilik uzay ve zaman görülerinden geçerek işlenir. Dolayısıyla uzam, deneyimsel bilgiye deneyim dışından katılarak, hem bilginin sentetik olmasını hem de zorunluluk taşımasına sağlayan önemli bir ögedir.

KAYNAKÇA

- Allison, H. **Kant's Transcendental Idealism**, London, Yale University Press, 2004.
- Ballard, Kaith Emerson. "Leibniz's Theory of Space and Time," *Journal of the History of Ideas*, Vol. 21, No. 1. Mar. 1960.
- Calinger, Ronald. "Kant and the Newtonian Science: The Pre-Critical Period", *Isis*, Vol. 70, No. 3, The University of Chicago Press on behalf of The History of Science Society, 1979.
- Cassirer, E. **Kant'ın Yaşamı ve Öğretisi**, çev. Doğan Özlem, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1996.
- Cummins, Phillip. "Kant on Outer and Inner Intuition", *Noûs*, Vol. 2, No. 3, Blackwell Publishing, 1968.
- Deleuze, Gilles. **Leibniz**, çev. Ulus Baker, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007
- Friedman, Michael. **Kant and the Exact Sciences**, London, Harvard University Press, 1998.
- Fullerton, G. Stuart. **The Doctrine of Space and Time: V. The Real World in Space and Time**, Duke University Press, *The Philosophical Review*, Vol. 10. No. 6, 1901.
- Garnett, C. Browne **The Kantian Philosophy of Space**, New York, Columbia University Press, 1939.
- Gözkan, Bülent. "Kant'ın Eleştiri-Öncesi Döneminden Eleştiri Dönemine Geçişteki Anahtar Yazı: Uzayda Yönler Arasındaki Farklılığın Nihai Dayanağı", *Felsefe Tartışmaları*, 37.Kitap, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2006.
- Grabau, Richard F. "Kant's Concept of the Thing in Itself: An Interpretation, *The Review of Methaphysics*", Vol. 16, No. 4, 1963

- Guyer, Paul. **Kant and the Claims of Knowledge**, Cambridge, Cambridge University Press, 1987.
- Kant, Immanuel “The Employment in Natural Philosophy of Metaphysics Combined with Geometry, of which Sample I contains the PHYSICAL MONADOLOGY”, **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.
- Kant, Immanuel “An Attempt at Some Reflections on Optimisim 1759” **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.
- Kant, Immanuel “Concerning the Ultimate Foundation of the Distinction of Directions in Space 1768”, **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.
- Kant, Immanuel “On the Form and the Principles of the Sensible and the Intelligible World [Inaugural Dissertation]”, **The Theoretical Philosophy 1755-1770**, Ed. By. David Walford, Cambridge, America, 1992.
- Kant, Immanuel **Critique of Pure Reason**, Trans. and Ed. By Paul Guyer, Allen W. Wood, Cambridge, Cambridge Universty Press, 1998.
- Kant, Immanuel **Gelecekte Bilim Olarak Ortaya Çıkabilecek Her Metafiziğe Prolegomena**, Çev. Ionna Kuçuradi, Yusuf Örnek, Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara, 1995.
- Kirk, Carol A. Van “**Synthesis, Sensibility, and Kant’s Philosophy of Mathematics**”, The University of Chicago Press, Biennial Meeting of the Philsophy of Science Association, Vol. 1986, Volume One: Contributed Papers, 1986.

- Kitcher, Philip. **“Kant and the Foundations of Mathematics”**, The Philosophical Review, Vol. 84, No. 1, Duke University Press, 1975.
- Körner, S. **Kant**, England, Published by the Penguin Group, 1990.
- Leibniz, G. W. **Monadoloji ya da Felsefenin İlkeleri**, çev. Ogün Ürek, İstanbul, Biblos, 2003.
- Leibniz, G. W. **Leibniz and Arnauld, 1686**, Philosophical Writings, Ed., By., Ernest Rhys, London, Everyman’s Library, 1934.
- Leibniz, G. W. **Principles of Nature and of Grace, Founded on Reason 1714**, Philosophical Writings, Ed., By., Ernest Rhys, London, Everyman’s Library, 1934.
- Leibniz, G. W. **Correspondence with Clarke 1715**, Philosophical Writings, Ed., By., Ernest Rhys, London, Everyman’s Library, 1934.
- Moore, A. W. **“Aspects of the Infinite in Kant”**, Oxford University Press, New Series, Vol. 97, No. 386, 1988.
- Neisser, Hans P. **“Are Space and Time Real?”**, International Phenomenological Society, Philosophy and Phenomenological Research, Vol. 31, No. 3, 1971.
- Newton, Sir Isaac. **Mathematical Principles of Natural Philosophy and His System of the World**, Translated by Andrew Motte, London, University of California Press, 1974.
- Parsons, Charles **Infinity and Kant’s Conception of the “Possibility of Experience”**, Duke University Press, The Philosophical Review, Vol. 10, No. 2, 1964.
- Paton, H. J. **Kant’s Metaphysic of Experience**, Vol. 1, London, George Allen & Unwin Ltd., 1936.
- Russell, Bertrand **A Critical Exposition of The Philosophy of Leibniz**, London, Routledge, 1997.
- Schurman, J. G. **“Kant’s Theory of the A Priori Forms of Sense. [1]”**, The Philosophical Review, Vol. 8. No. 1, 1899.

- Ward, K. **The Unity of Space and Time**, Cambridge University Press, Philosophy, Vol. 42, No. 159, 1967.
- White, Ian **Kant on Forms of Intuition**, Blackwell Publishing, Proceedings of the Aristotelian Society, New Series, Vol. 79, 1978 – 1979.
- Wilson, Kirk D. **Kant on Intuition**, The Philosophical Quarterly, Vol. 25, No.100, Blackwell Publishing, 1975.